

Sovietinės represijos ir pasipriešinimas joms Onušio valsčiuje (Trakų aps.) 1944–1945 m.

Dėl sovietinių (raudonųjų) partizanų agresyvos veiklos ir nuo 1943 m. rudens Pietryčių Lietuvoje susikūrusių kaimų savisaugų, vadinamosios vietinės savisaugos (savigynos), ginkluoto pasipriešinimo jiems padėtis čia jau vokiečių okupacijos metais pradėjo darytis išskirtine. Ten, kur veikė sovietiniai partizanai ir ginkluoti savisaugininkai, tarp jų įsiliepsnojo ginkluotas konfliktas, formavosi įtampos, priešiško, neapykantos židiniai, jie veikė žmonių sąmonę, turėjo įtakos jų tolesnės veiklos motyvams, taip pat turėjo ilgalaikių psichologinių padarinių, kurie vėliau komplikavo santykius su atkurta sovietų valdžia. „Antisovietinių elementų“ gausumas, jų akivaizdi priešiška veikla vokiečių okupacijos metais prieš sovietų valdžiai „atstovaujančius“ sovietinius partizanus buvo papildomas motyvas sovietinėms pokario represijoms. Tokie židiniai formavosi visoje Pietryčių Lietuvoje, ypač Trakų ir Alytaus apskričių Onušio, Daugų, Aukštadvario, Valkininkų, Merkinės ir kt. valsčiuose, kur vokiečių okupacijos metais buvo aktyviausi savisaugininkų kaimai, ėjo nematoma fronto linija tarp Rūdninkų girioje susikongregavusių sovietinių partizanų ir apsiginklavusių savisaugininkų kaimų.

Be abejo, vienas iš tokių židinių susiformavo Onušio valsčiuje apie sovietinių partizanų brutaliai ir negailestingai 1944 m. pavasarį (per Velykas) sunaikintą Bakaloriškių kaimą, šiame

ir aplinkiniuose kaimuose jų vykdytas žmonių žudynes (sovietinių partizanų šaltinių duomenimis, iš viso nužudyta 18 žmonių). Šio straipsnio tikslas – remiantis archyvine ir skelbta dokumentine medžiaga, sovietine spauda, kitų autorių darbais nušviesti tolesnių įvykių raidą Onušio valsčiuje, reiškinius ir procesus, susijusius su sovietizacija ir pasipriešinimu jai, atskleisti, kokius tai lėmė padarinius, koks buvo komunistų partijos ir sovietų valdžios atstovų požiūris ir reakcija į įvykius bei padėtį Onušio valsčiuje ir visoje Trakų apskrityje ir kt. Autorius nepretenduoja pateikti išsamų pasipriešinimo kovos ar sovietinių represijų vaizdą¹. 1944–1945 m. laikotarpiu Onušio valsčius dėl įvykių jame tiek vokiečių okupacijos, tiek pirmaisiais sovietų valdžios metais buvo išskirtinis Lietuvos valsčius. Be Bakaloriškių tragedijos (1944 m. balandį) ir daugelio kitų šio krašto žmonėms skausmingų istorinių įvykių, jo istorijoje buvo ir kruvinosios 1945 m. rugpjūčio 4–5 d. įvykiai, kai ginkluotas antisovietinis pogrindis, šių apylinkių partizanai surengė pirmąją Lietuvoje baudžiamąją masinio keršto akciją – sovietų valdžios aktyvistų ir jos šalininkų žudynes. Tarp šių dviejų tragiškų įvykių buvo tiesioginis priežastinis ryšys, tiesa, dėl archyvinių šaltinių ir duomenų stokos sunkiai apčiuopiamas, rekonstruojamas ir įrodomas.

1945 m. rugpjūčio pradžios įvykiai Onušio (taip pat Daugų) valsčiuose nebuvo išsamiau nušviesti sovietinėje istorinėje propagandinėje literatūroje. Paskelbtuose „buržuazinių nacionalistų“ nužudytų žmonių sąrašuose apskritai nėra duomenų apie nužudytuosius Trakų apskrityje, minėti įvykiai abiejuose valsčiuose atsispindi gana fragmentiškai². Sovietinė propaganda vengė minėti faktus, atskleidžiančius „buržuazinių nacionalistų“ pagrindinio visuotinio, masinio pobūdį, jo galią, sovietų valdžios silpnumą ir bejėgiškumą. „Demaskuojant“ antisovietinį pagrindį remtasi smulkesniais, pavieniais faktais ir įvykiais.

Beje, pokario antisovietinės ginkluotos rezistencijos veiklos prieštarškai vertintinų reiškinių ir faktų, jos „šešėlių“ nutylėjimo tendencijų (tik, aišku dėl kitų motyvų) galima pastebėti ir ligšiolinėje nepriklausomos Lietuvos istoriografijoje.

Negailestingas ir žiaurus sovietinių partizanų susidorojimas su Bakaloriškėmis organizaciniu atžvilgiu nesugniuždė gausių kaimų savisaugų, nepaveikė jų pasipriešinimo ryžto. Tik galutinai pradėjus kriksti lietuvių policijos struktūroms, ypač vokiečiams nuginklavirus Pietryčių Lietuvoje dislokuotus Lietuvos vietinės rinktinės dalinius, sovietiniams partizanams pavyko nuginkluoti daugelį savisaugininkų kaimų. Kaip matyti iš sovietinių partizanų šaltinių, Onušio valsčiuje 1944 m. gegužės 21 d. nuginkluoti Damanionių ir Kalėnų kaimų savisaugininkai, iš jų atimti 36 šautuvai, 3 automatiniai šautuvai ir sunkusis kulkosvaidis, gegužės 23 d. – Jurevičių, Dusmenų, Burbonių, Diržamenių, Genionių ir Bytautonių kaimai, atimti 32 šautuvai ir kulkosvaidis. 1944 m. pavasarį iki gegužės pabaigos iš savisaugininkų atimta daugiau kaip 200 šautuvų. Be abejo, sovietiniams partizanams pavyko nuginkluoti toli gražu ne visus kaimus, atimti tik nedidelę dalį savisaugininkų ginklų. Jų ginklus stengėsi perimti ir lenkų partizanai³.

Pateikti faktai akivaizdžiai rodo visuotinę Onušio valsčiaus kaimų apsiginklavimo ir savisaugos funkcionavimo pobūdį, kartu ir potencialių ginkluotų konfliktų pavojų. Tai, kad savisaugininkų kaimai buvo nuginkluoti taikiai, bent be didesnių sovietinių partizanų smurto akcijų ir kruvinų incidentų, vokiečių okupacijos paskutiniaisiais mėnesiais dar labiau nesukomplikavo padėties Onušio valsčiuje.

Gyventojus nuginkluoti stengėsi ir atėjusi Raudonoji armija. Pietryčių Lietuvą „išvadavusio“ Raudonosios armijos 3-iojo Baltarusijos fronto karo tarybos 1944 m. liepos 10 d. „būtinuoju nutarimu“ „Dėl valstybinės tvarkos įvedimo Raudonosios armijos dalinių iš vokiečių okupantų išvaduotose gyvenamosiose vietovėse“ visi gyventojai griežtai įpareigoti per 24 (!) valandas atiduoti šaunamuosius ir šaltuosius ginklus, šaudmenis bei kitą karinį turtą. Nepaklususiems grasinta karo tribunolo teismu ir nuosprendžiais pagal karo meto įstatymus. Šį reikalavimą pakartojo Trakų apskrities vykdomasis komitetas; visų tipų ginklai bei šaudmenys turėjo būti atiduoti ne vėliau kaip iki liepos 30 d.⁴ Tačiau šių kategoriškų ir griežtų įsakymų rezultatai, matyt, buvo menki.

Raudonoji armija Trakus „išvadavo“ 1944 m. liepos 12 d. per Vilniaus puolimo operaciją. Išėję iš miškų raudonieji partizanai tapo partiniais veikėjais, sovietų valdžios pareigūnais, apskritai padėties šeimininkais. Apie 60 partizanų, priklausiusių Trakų partizanų brigadai (1944 m. birželio pradžioje joje buvo daugiau kaip 400 kovotojų)⁵, tapo įvairių partinių ir sovietų valdžios institucijų darbuotojais. LKP(b) Trakų apskrities pagrindinio komiteto sekretorius Michailas Afoninas-Petras tapo LKP(b) Trakų apskrities pirmuoju sekretoriumi, Teofilis Mončiūnskas-Žvirblis – apskrities vykdomojo komiteto pirmininku, Jonas Moliejus – LKP(b) Trakų apskrities komiteto kadro skyriaus vedėju, iš Žaslių kilęs Vaclovas Jusevičius (Vilniaus ap-

skirtyje veikusio sovietinių partizanų „Perkūno“ būrio vadas) – karinio skyriaus vedėju ir kt. Dauguma sovietinių partizanų, buvusių karo belaisvių buvo mobilizuoti į Raudonąją armiją. Bakaloriškių sunaikinimo operacijai vadovavęs Sergejus Sergejevas žuvo 1945 m. gegužės 1 d. kovose prie Berlyno⁶.

Po sovietinio „išvadavimo“ kaimų savi-saugų vyrai tarsi pasikeitė vaidmenimis su raudonaisiais partizanais. Aktyviausi kaimų savi-saugininkai, „atkūrus“ sovietų valdžią ir buvusiems jų priešams susėdus į valdžios kėdes, buvo priversti slapstytis, pereiti į nelegalią padėtį, išeiti į mišką ir kt. Tačiau tiek vieni, tiek kiti tapo prasidėjusio „karo po karo“ dalyviais.

Komunistų partijos ir sovietų valdžios dokumentuose padėtis Trakų apskrityje pirmomis savaitėmis vaizduota kaip palyginti rami, įvykių raidos prognozės buvo optimistinės: apskrities centras Trakai nesugriauti, visa apskritis mažai nukentėjusi, visuose valsčiuose iki 1944 m. rugpjūčio pradžios sudarytas sovietų žemutinės valdžios aparatas, arklių ir darbo jėgos kaimuose pakanka, nematyta sunkumų nuimti neprastą 1944 m. derlių. Apskrities ūkininkai prašė nemokamos miško medžiagos statyboms⁷ (matyt, jos prašė ir sudegintų Bakaloriškių žmonės). Onušio valsčiuje gyveno apie 11,4 tūkst. žmonių, po karo gyventojų skaičius buvo mažai pakitęs⁸.

Tačiau greitai padėties vertinimai sovietų valdžios dokumentuose ėmė keistis. Lietuvos SSR vadovų informacijose į Maskvą apie padėtį Trakų ir kitose 1944 m. vasarą „išvaduotose“ Lietuvos apskrityse buvo pažymima: apskrityse ir valsčiuose, kur gyventojų dauguma lietuviai, dar neatliktas „valymas“ – nesunaikinti lietuvių tautos „išdavikai“ ir vokiečių anksčiau sudarytos ginkluotos „gaujos“, kurios kai kur slapstosi miškuose. Esą šios smulkios „gaujos“, veikiančios miškuose ir kaimuose, daro neigiamą įtaką gyventojams ir kt.⁹ Šiek tiek kitaip buvo vaizduojamos Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų lenkų politi-

nės nuotaikos. Dėl sovietų valdžios vykdomo „baltųjų lenkų“ (Armijos krajosvos) būrių nuginlavimo lenkai reiškė didelį nepasitenkinimą sovietų valdžia ir jos veiksmams¹⁰.

Apskritai daugelis grįžusių ar iš sovietinio užnugario ką tik atvykusių vadovaujančių partinių ir sovietinių veikėjų nepažino vietinių sąlygų ir žmonių nuotaikų, gyveno pergalingo karo eigos nuotaikomis, todėl buvo įsitikinę, kad nekenčiama vokiečių okupacija, sovietinių partizanų veikla Rytų ir Pietryčių Lietuvoje bei kiti veiksniai subrandino palankias sąlygas „socializmo kūrimui“ ir „buržuazinių nacionalistų“ pasipriešinimo sunaikinimui. Visi sovietiniai veikėjai, net ir nepuoselėję tokių iliuzijų, siekė kuo greičiau palaužti antisovietinį pasipriešinimą. Padėtis anksčiausiai „išvaduotose“ Rytų ir Pietryčių Lietuvos apskrityse sovietiniam režimui buvo svarbi politiniu propagandiniu požiūriu sprendžiant politinius Lietuvos įjungimo į SSRS sudėtį, tolesnius sovietų valdžios įtvirtinimo ir stiprinimo uždavinius.

Vos tik atsikūrusi ir sutvirtėjusi sovietų valdžia pradėjo vykdyti prievartinę karinę mobilizaciją, sovietinę žemės reformą ir kt.; tai buvo daroma vis stiprėjančios prievartos priemonėmis, kartu ir didėjančio pasyvaus ir aktyvaus pasipriešinimo sąlygomis.

Onušio valsčiuje 1944 m. rudenį susiformavo Jono Matukevičiaus-Vilko vadovaujamas apie 40 partizanų būrys, ypač aktyviai veikęs Bakaloriškių, Žilinėlių, Kaniūkų kaimų apylinkėse¹¹, taip pat pradėjo veikti mažesni būriai, vadovaujami Jono Dambrausko-Siaubo, Edmundo Siniausko-Liūto, ir kt. būriai bei grupės. Besiorganizuojančios partizanų struktūros vadintos įvairiai, taip pat ir Bakaloriškių junginiu¹².

Pasyvus ir besiorganizuojantis aktyvus (ginkluotas) pasipriešinimas lėmė tai, kad komunistų partijos ir sovietų valdžios Trakų apskrities vadovybė sunkiai kontroliavo padėtį ir sprendė jiems keliamus uždavinius. LKP(b) CK biuras 1944 m. spalio 5 d. svars-

tė klausimą, kaip vykdoma sovietinė žemės reforma Trakų apskrityje. Biuro vertinimu, Trakų apskrities partinės ir sovietų valdžios darbe buvo „rimtų trūkumų“, reforma apskrityje beveik nevyko¹³. Įgyvendinant LSSR aukščiausiosios valdžios 1944 m. rugpjūčio 30 d. priimtą „Įstatymą vokiečių okupacijos padariniams žemės ūkyje likviduoti“ Trakų apskrityje, kur ištisi kaimai ginklavosi ir priešinosi sovietiniams partizanams, keblus uždavinys buvo išsiaiškinti ūkių savininkus, aktyviai padėjusius vokiečiams (iš jų žemė turėjo būti atimta). Biuro parengiamojoje medžiagoje pažymėta: „Darbą, išsiaiškinant ūkių savininkus, aktyviai padėjusius vokiečių okupantams, aktyviai kovojusius su partizaniniu judėjimu ir tęsiančius kovą su tarybų valdžia, žemės komisijos tik pradeda“¹⁴.

Be kitų priemonių, LKP(b) CK biuras įpareigojo LSSR NKVD komisarą generolą Juozą Bartašiūną artimiausiu laiku imtis ryžtingesnių priemonių likviduojant „banditizmą“ Trakų apskrityje¹⁵.

1944 m. rudenį–1945 m. pradžioje Trakų apskrityje suformuotas „liaudies gynėjų“ (stribų) batalionas. Iš pradžių jame buvo 240 žmonių (kiekviename valsčiuje 25–40 vyrų); 1944 m. lapkričio mėn. batalione buvo 80 žmonių. Dėl „nepakankamo politinio masinio darbo“ tarp stribų ir gyventojų 1945 m. vasarą jame liko tik 24 vyrai¹⁶.

Onušio valsčiaus Gudašų kaime 1944 m. rugsėjo 28 d. įvyko tragiškas įvykis: šio kaimo valstietis („buožė“) kirviu užmušė sovietinį milicininką, atvykusį atimti (konfiskuoti) iš jo žemės ūkio inventorių ir kitą turtą¹⁷. Šis įvykis, be abejo, buvo išskirtinai retas, tačiau jis žymėjo naujo lygmens priešpriešą ir konfliktą tarp sovietų valdžios atstovų ir vietos gyventojų: vokiečių okupacijos metais sovietiniai partizanai galėjo išsivesti karvę ar telyčią, palikti valstietį be duonos kąsnio; dabar sovietų valdžios atstovai kėsinosi į visą „kilnojamą ir nekilnojamą turtą“, į pačius privatinės nuosavybės pagrindus.

1944 m. rudenį Trakų apskritis iš kitų Lietuvos apskričių išsiskyrė partizanų veiklos aktyvumu: joje (ir Ukmergės aps.) spalio mėn. žuvo 31 sovietinės okupacinės kariuomenės kareivis, kitose Lietuvos apskrityse – 18¹⁸.

Paminėtini šie Onušio apylinkių partizanų veiksmai. 1944 m. lapkričio 12 d. 2 val. 40 partizanų būrys, ginkluotas 3 kulkosvaidžiais, automatais, šautuvais ir granatomis, puolė Onušio miestelį, apšaudė valsčiaus vykdomojo komiteto ir milicijos būstines. Jiems pasipriešino 5 milicininkai ir 15 ginkluotų sovietinių aktyvistų. Pasak sovietinių šaltinių, sovietinė pusė aukų neturėjo, o žuvo 2 partizanai. Pasiėmę su savimi žuvusiuosius, partizanai pasitraukė. Lapkričio 14 d. Onuški partizanai vėl puolė, šį kartą – dienos metu, apie 4 val. po pietų. Onušio milicija ir sovietinis aktyvas partizanus pasitiko miestelio prieigose ir privertė juos atsitraukti¹⁹.

Lapkričio 22 d. apie 40 partizanų būrys prie Bakaloriškių apsupo 5 NKVD kariuomenės kareivius, vežusius iš kaimo šieną, apšaudė juos iš kulkosvaidžių ir šautuvų. Keturiems enkavėdistams (vienas iš jų buvo sužeistas) pavyko išsiveržti iš apsupties, vieną partizanai paėmė į nelaisvę. Jis buvo pririštas prie vežimo su šieną, aplietas benzinu ir kartu su vežimu sudegintas. Šį aktą galima vertinti kaip žiauraus simbolinio keršto aktą už sovietinių partizanų sudegintą Bakaloriškių kaimą. Keršto auka tapo NKVD kariuomenės 298-ojo pulko 2-ojo bataliono kuopos kareivis Ovečkinas²⁰.

1944 m. rudenį NKVD kariuomenei siautėjant Ukmergės apskrityje dalis joje veikusių partizanų grupėmis persikėlė per Nerį ir tęsė veiklą Trakų apskrityje. (Tai, matyt, buvo Žalio Velnio – Jono Misiūno vadovaujami partizanai.) Žaslių valsčiuje jie siuntinėjo rašomąją mašinėlę ir ranka rašytus lapelius sovietų valdžios pareigūnams, reikalavo, kad šie atsikvėptų savo pareigų. Įspėdami juos partizanai grasino padegti valdžios pareigūnams priklausančius ūkinius pastatus.

Apskritai prievartos, smurto, žudynių ratas dar nebuvo įsisukęs. Net ir vėliau Pietryčių Lietuvos partizanai kartais apsiribodavo palyginti švelniomis bausmėmis savo priešų atžvilgiu. 1945 m. Merkinės apylinkių partizanai nubaudė kelių stribų motinas nukirpdami joms plaukus²¹ ir kt.

Tačiau žmonių nepaklusnumo, stiprėjančių partizanų veiksmų išgąsdinta Trakų apskrities partinė ir sovietinė vadovybė jau 1944 m. lapkričio pabaigoje kreipėsi į LKP(b) CK, prašydama „leisti ištremti šeimas, kurių nariai kovoja ginkluotą kovą prieš tarybų valdžią“ (galimas dalykas, tai buvo pirmas tokio pobūdžio apskrities valdžios Lietuvoje prašymas; vėliau, 1945–1946 m., jų buvo daug), taip pat prašė paveikti LSSR NKVD komisarą J. Bartašiūną, kad šis NKVD kariuomenės jėga padėtų vykdyti LKP(b) CK 1944 m. spalio 5 d. nutarimą spartinti sovietinę žemės reformą ir kt.²²

Kalbant apie Onušio apylinkių partizanų veiksmus 1945 m. žiemą ir pavasarį kaip išskirtinius galima paminėti tokius faktus: 1945 m. vasario 5 d. Migūčionių kaime NKVD kariuomenės 25-ojo pulko kuopos, vykdydžiusios karinę čekistinę operaciją, 17 kareivių būrys pakliuvo į partizanų pasalą, visi jie buvo nukauti²³. Kovo pradžioje į partizanų pasalą Ginakiemio kaime pateko didelė grupė sovietų valdžios pareigūnų ir aktyvistų, iš viso žuvo 11 žmonių²⁴, tarp jų, matyt, buvo ir buvęs sovietinis partizanas, Bakaloriškių kaimo sudegimo akcijos dalyvis J. Moliejus.

Apskritai dėl daugumos gyventojų pasyvaus pasipriešinimo ir partizanų ginkluotos kovos susidarė tokia padėtis, kuri sovietiniuose šaltiniuose apibūdinama kaip „labai įtempta“. Lėtai ir sunkiai, braškėdamas judėjo prievartinių sovietizacijos procesų „vežimas“, laužydamas žmonių likimus, istoriškai susiformavusius santykius ir tradicijas, morales, tautines, kultūrines vertybes. Onušio

valsčiuje iki 1944 m. rugsėjo vidurio į sovietinės žemės reformos fondą paimta 2134 ha žemės, tačiau „darbo valstiečiai“ jos buvo paėmę tik 30 ha (Rūdiškių vlsč. – 444 ha, Vievio vlsč. – 443 ha)²⁵. Onušio valsčius visos apskrities mastu labai atsiliko vykdydamas visas sovietines žemės ūkio prievoles. Valsčiuje beveik neveikė tuoj po „išvadavimo“ sudaryta žemutinė apylinkių valdžios grandis, kai kur visai neliko sovietinių pareigūnų. 1945 m. pradžioje valsčiaus valdžia svarstė „apylinkių komitetų atstatymo“ klausimą. Nebuvo kam surašinėti „buožinių“ ūkių, surašinėtojai atsisakydavo eiti savo pareigas. Tai, kas buvo vykdoma, vyko „su stribų bataliono pagalba“²⁶. Nereikia aiškinti, kad stribai ir kitos sovietų valdžios ginkluotos represinės struktūros veikė brutalia prievartos jėga. Kartais šios jėgos naudojimas įgaudavo betikslių, nusikalstamų formų. LKP(b) Trakų apskrities komiteto karinio skyriaus vedėjas, buvęs sovietinis partizanas V. Jusevičius kalbėdamas Žaslių valsčiaus apylinkių pirmininkų susirinkime 1945 m. vasarį pageidavo, kad „ginkluotos jėgos nedegintų ūkių, kuriuose niekas nesipriešina. Ugnyje žūva turtas, kurį reikėtų prasmingai sunaudoti“. Jam, kaip buvusiam sovietiniam partizanui, desantu atsiųstam į Polocko apylinkes ir iš čia pėsčiomis atvykusiam į Rytų Lietuvą, tai, matyt, priminė Baltarusijoje matytus okupantų vokiečių sudegintų sodybų ir kaimų vaizdus. Milicijos viršininkas tame susirinkime kalbėjo apie sovietinių aktyvistų savavaliavimą grobstant „liaudies priešų“ turtą, esą nei valsčiaus valdžia, nei milicija nežino, kur jis dingsta²⁷.

Tokie dalykai dėjosi visoje Trakų apskrityje. LKP(b) Trakų apskrities komitetas 1945 m. balandžio 4 d. posėdyje konstatavo „šiurkščiausius pažeidimus“ vykdamas sovietinę žemės reformą: apskrities žemės komisija nekontroliavo valsčių komisijų darbo, šios be jokios apskaitos „realizavo“ žemės ūkio

inventorių, gyvulius, trobesius, sėklas – turta, kuris buvo konfiskuotas iš „vokiečių kolonistų“, „liaudies priešų“, apkarpytų „buožinių ūkių“. Savavaliavo ir milicija: Rūdiškių valsčiuje ji pasisavino 8 arklius²⁸.

Iki 1945 m. vasario pradžios visoje Trakų apskrityje sovietinės žemės reformos vykdymas palietė 1004 ūkius (jiems priklausė 41 998 ha žemės), iš 401 ūkio atimta visa žemė, „gyvas ir negyvas inventorių“, 85 ūkiai apkarpyti iki 5 ha dydžio. Aprūpinta ūkiais 21 sovietinių partizanų ir 175 raudonarmiečių šeimos ir kt.²⁹ Visi šie skaičiai vykdant prievartinę sovietinę žemės reformą sparčiai didėjo.

Apskrities žemės ūkyje ir kaimo gyvenime vyko didžiuliai socialiniai-ekonominiai sukrėtimai. 1945 m. gegužės viduryje Trakų apskrityje buvo 12 tūkst. valstiečių ūkių, kurie neturėjo arklių ir stokojo sėklos pavasario sėjai³⁰. Kita vertus, aukščiausioji partinė ir sovietų valdžia reikalavo dar spartesnių „vokiečių okupacijos padarinių likvidavimo žemės ūkyje“ tempų. 1945 m. balandžio 10–12 d. Vilniuje vykusiame LKP(b) CK V plenumo Trakų apskritis minėta tarp kitų Lietuvos apskričių, kuriose yra daugiausia neišdalytos žemės, t. y. blogiausiai vykdoma sovietinė žemės reforma³¹.

Dėl visų sovietų valdžios nesėkmių kalčiausiais, aišku, liko žemutinės grandies partiniai ir sovietiniai pareigūnai. Į NKGB sudarytus politiškai nepatikimų, „susikompromitavusių“ partinių ir valdžios pareigūnų sąrašus pateko Onušio valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Jonas (Ivanas) Bucylinas (pasirodo, jis buvo tarnavęs Lietuvos pasienio policijoje) bei valsčiaus partinis organizatorius (partorgas) Vladas Zapolskis. Pastarasis, be įvairių kitų „nuodėmių“ (bailumo, pasyvumo, girtuokliavimo ir kt.), į NKGB nemalonę pateko ir dėl to, kad viename valstiečių susirinkime 1945 m. balandžio mėn. buvo nevykusiai pasakęs: „Draugai, galbūt jums

nepatinka, kad pas jus užaina kareiviai, paima telyčią, paršiuką...“ Šie jo žodžiai įvertinti kaip „antitarybiniai“, šmeižikiški NKVD kariuomenės atžvilgiu³².

LKP(b) Trakų apskrities pirmasis sekretorius M. Afoninas 1945 m. birželio 5 d. įvykusiame apskrities komunistų susirinkime kalbėjo: „Nėra propagandos masių tarpe, tarybinė spauda nepasiekia kaimo gilumos. Vokiečių okupacijos metu mūsų tarybiniai veikėjai stipriau kovojo su liaudies priešais negu dabar. Mes turime savo rankose ir valdžią, ir spaudą, ir laisvą žodį, bet mes nesugebame laisvai pasakyti tarybinės teisybės, o priešai tuo pasinaudodami varo visokias tamsias provokacijas“³³.

Neretai buvę sovietiniai partizanai, susidūrę su rūsčia pokario Lietuvos tikrove, sakydavo, kad „miške buvo lengviau“³⁴.

1945 m. pavasarį iš Lietuvos buvo tremiami visi vokiečių tautybės asmenys, tačiau išsiplėtus ir sustiprėjus ginkluoto ir antisovietinio pagrindžio veiklai iš kai kurių apskričių pradėta tremti „antisovietinius elementus“, suimtus partizanus, jų rėmėjus ir jų šeimų narius. Trakų apskritis buvo viena iš tų Lietuvos apskričių, kuriose anksčiausiai po „išvadavimo“ prasidėjo trėmimai. (Taigi LSSR aukščiausioji valdžia pagaliau atsižvelgė į Trakų apskrities valdžios siūlymus 1944 m. rudenį kaip represinę priemonę naudoti trėmimus.)

Partizanų ir jų rėmėjų šeimų trėmimas Trakų apskrityje įvykdytas 1945 m. gegužės 21 d. naktį į 22 d. Iš viso turėjo būti ištremti 107 ūkių žmonės (žmonių skaičius nenurodytas), trėmimui vykdyti iš Trakų į valsčius pasiųsti 97 sovietiniai aktyvistai. Taigi trėmimo užmojis buvo didelis, vietinio partinio ir sovietinio aktyvo pasiųsta labai daug (matyt, beveik visas), tačiau pirmojo trėmimo iš apskrities akciją dėl nežinomų priežasčių galima vertinti kaip nesėkmingą: trėmimo vykdytojai „vietoje“ nerado net 71 žmogaus – žmonės, matyt, negyveno namuose, spėjo

pasislėpti. Matyt, ne visas partinis aktyvas buvo patikimas ir galėjo įspėti žmones apie trėmimą. Antai Aukštadvario valsčiuje liko neištremti Verganavičienė, Nenartavičienė, Kulebickas, Kaburienė – iš viso 15 šeimų nariai. Pasislėpė net Onušio kunigas Nikodemas Švogžlys-Milžinas, taip pat Semeliškių kunigas³⁵.

Duomenų apie partizanų ir kitų „antiso-vietinių asmenų“ bei jų šeimų trėmimus 1945 m. pavasarį istoriografijoje nėra³⁶, tačiau galima spėti, kad iš Trakų ir Alytaus apskričių jie galėjo būti vieni didžiausių Lietuvoje.

1945 m. gegužės 31 d. Lietuvos SSR vadovybė paskelbė amnestiją antisovietinio pagrindžio dalyviams ir besislapstantiems nuo sovietinės mobilizacijos asmenims (pirmąkart ji skelbta vasario 2 d.). Į visas apskritis pasiųstos LKP(b) CK agitatorių brigados. Kaip teigiama Antano Sniečkaus direktyviniame rašte, jų atvykimas į apskritis „toli gražu“ neturėjo atleisti nuo atsakomybės dirbant politinį masinį darbą komunistų partijos apskričių komitetų ir jų sekretorių. Į šį darbą turėjo būti įtrauktas vietinis sovietinis aktyvas, ištikima sovietų valdžiai inteligentija³⁷. Trakų apskrities komitetas į Žaslių, Semeliškių ir Onušio valsčius dešimčiai dienų komandiravo 100 partinių ir sovietinių aktyvistų politiniam masiniam darbui su valstiečiais. (Kartu valsčių partorgai, vykdomųjų komitetų pirmininkai, NKVD įgaliotiniai buvo įpareigoti patikrinti sribų būrių sudėtį, į juos įtraukti daugiau „patikrintų“ komunistų ir komjaunuolių, turėjo būti sustiprintas NKGB–NKVD apskrities aparatas³⁸.)

Į Vilniaus, Trakų ir Alytaus apskritis pasiųstos brigados vadovas Elijas Bilevičius atskaitose A. Sniečkui gyrėsi, kad jo brigados agitatoriai kartu su apskričių aktyvu atliko didelį, „gilų“ aiškinamąjį darbą, jų agitacija pasiekė liaudies „masių gilumas“, „gūdžias“ vietas, kurių valstiečiai nebuvo matę apskrities laikraščio, o „banditai“ jose organizuodavo valstiečių susirinkimus ir apdėdavo juos

„privalomaisiais pristatymais“. Tik per vieną dieną (data nenurodyta) į Trakų karinį komisariatą atvyko užsiregistruoti 450 vyrų, iki 1945 m. birželio 27 d. užsiregistravo 1300, iki liepos 4 d. – 1600 vyrų³⁹. Gyventojai kovoje su „banditizmu“ esą remia sovietų valdžią. Pasak E. Bilevičiaus, mažai užsiregistravusiųjų atėjo su ginklais: jie teigė, kad yra ne banditai, o tik slapstėsi nuo mobilizacijos. E. Bilevičius manė, jog dalis jų vis dėlto „dėl visa ko“ paslėpė ginklus. Jis darė drąsias išvadas, kad prasidėjo „banditų“ pakrikimo procesas, didžioji jų dauguma jau išėjo iš miško (legalizavosi), jame liko tas „elementas“, kurį išėti iš miško reikia priversti jėga. Tiesa, jis pripažino, kad tai padaryti nebus lengva: tų apskričių NKVD–NKGB skyriai neturi pakankamai duomenų apie tai, kur „banditai“ bazuojasi, kiek jų yra, kaip jie ginkluoti. Neturėdama tokių duomenų kariuomenė negali aktyviai kovoti.

E. Bilevičiaus manymu, Alytaus, Trakų ir Vilniaus apskrityse susidariusi palanki padėtis likviduoti „banditizmą“. Jis siūlė pradėti negailestingą kovą dėl „revoliucinio teisėtumo“: „dabar būtina jėga smogti veikiančioms banditų grupėms“, neleisti joms vėl išaugti⁴⁰.

Sunku suprasti ir paaiškinti, kuo remdamasis E. Bilevičius darė tokias optimistines, drąsias prognozes ir išvadas „buržuazinių nacionalistų“ ginkluoto pagrindžio likvidavimo atžvilgiu. Jos atitiko realią padėtį galbūt tik Vilniaus apskrityje, kur palyginti greitai ir sėkmingai buvo naikinamas lenkų pagrindis. Ne taip kaip lietuviai, kurie boikotavo sovietinę karinę mobilizaciją, lenkai labai smarkiai nesipriešino⁴¹, lenkų organizuotas pagrindis jau 1945 m. iš esmės buvo sunaikintas. Galbūt optimistines nuotaikas žadino ir per užverbuotą agentūrą gaunama informacija apie tai, kad Pietryčių Lietuvos partizanų vadai nedraudė partizanams registruotis (legalizuotis). Jų požiūriu, legalizacija turėjo būti tarsi natūrali atranka, kurią reikėjo būtinai atlikti, nes su gausybe partizanų buvo sunku išsilaikyti ir

kt.⁴² Nors sovietų valdžios skelbtos amnestijos ir legalizavimosi galimybės veikė demoralizuojamai, jos toli gražu nepakirto lietuvių nacionalinio antisovietinio ginkluoto pagrindžio tokiu mastu, kokį jį įsivaizdavo E. Bilevičius ir kiti sovietiniai veikėjai.

Negailestingos bekompromisės kovos ir „jėgos“ smūgių taktika, siekiai kuo greičiau užgniaužti lietuviškąjį antisovietinį pagrindį turėjo įvairiapusiškai skaudžių, tragiškų padarinių. Sovietizacijos procesus ir sovietines represijas vykdžiusi sovietų valdžia, ypač silpnai apsaugotos jos žemutinės grandys, sulaukė tokių pat atsakomųjų negailestingų ir žiaurių smūgių.

1945 m. liepos mėn. NKVD–NKGB apskričių ir valsčių instancijas Pietryčių Lietuvoje pasiekė partizanų įspėjimai, kad dėl partizanų šeimų trėmimų bus imtasi represijų prieš sribų šeimas. Antai Alytaus apskrityje, Seirijų valsčiuje liepos 19 d. trys partizanai sulaikė uogaujančias moteris ir joms pareiškė: „Mūsų šeimos dabar tremiamos, atsakydami į tai imsime visų priemonių, kad būtų sunaikintos sribų šeimos“⁴³. Partizanai moterų klausinėjo apie sribų šeimas. Taigi partizanų įspėjimuose nuskamba atsakomųjų masinių represijų, keršto akcijų prieš sribus, aišku, ir kitų sovietų valdžios pareigūnų šeimas, motyvai.

1945 m. liepą buvo švenčiamos sovietų valdžios atkūrimo Lietuvoje 5-osios metinės. Šia proga sovietinė propaganda išsijuosusi smerkė „buržuazinį nacionalizmą“. LKP(b) Trakų apskrities komiteto nutarime dėl pasirengimo šiai šventei ir jos renginių organizavimo buvo pažymima, kad vokiečių okupantai sugriovė apskrities ekonomikos pagrindus (sunaikino 80 proc. pramonės, 60 proc. gyvulių, 50 proc. arklių ir kt.). „Vokiečių barbarams“ esą nepavyko pakirsti lietuvių tautos ryžto kovoti dėl naujo, laimingo gyvenimo ir bendradarbiavimo sovietinių tautų broliškoje šeimoje⁴⁴. Matyt, VKP(b) CK biuro Lietuvoje patarimu LKP(b) CK vadovybė nutarė

pasiųsti padėkos laišką Josifui Stalinui su Lietuvos gyventojų parašais. Tačiau ši kampanija Trakų apskrityje (kaip ir visoje Lietuvoje)⁴⁵ gėdingai sužlugo, prie jos nesėkmės netiesiogiai (netinkamu elgesiu) prisidėjo ir patys sovietiniai pareigūnai⁴⁶.

LKP(b) CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus kalbėdamas Tarybų Lietuvos inteligentų pirmajame suvažiavime 1945 m. liepos 14 d. minėjo „buržuazinių nacionalistų“ įvairiose Lietuvos apskrityse įvykdytus teroro aktus, tarp jų ir mokytojo Zigmo Zalecko nužudymą Trakų apskrityje. Jis sakė, kad esą vyriausybė gauna „dešimtis susirinkimuose, mitinguose priimtų rezoliucijų, kuriose išreiškiamas tvirtas pageidavimas padaryti galą kruvinajam banditų šėlimui“, todėl siūlė „griebtis priemonių ir prieš [banditų] šeimas, nes šeimos jiems padeda“⁴⁷.

A. Sniečkaus siūlymas Trakų apskrityje įgyvendintas netrukus. Liepos 17 d. iš Trakų apskrities ištremtos 44 šeimos (180 žmonių): iš Onušio valsčiaus – 15, Kaišiadorių – 12, Žaslių – 9, Žiežmarių – 5 ir kt. Taigi labiausiai nukentėjo Onušio ir kiti Trakų apskrities „lietuviški“ valsčiai. Tam tikrais aspektais įdomus yra su šiais trėmimais susijęs LSSR LKT ir LKP(b) CK įgaliotinio Karolio Didžiulio (iki 1940 m. – Grosmanas) 1945 m. liepos 19 d. pranešimas LKP(b) CK. Matyt, todėl, kad 1945 m. gegužės trėmimas nebuvo sėkmingas, jis pabrėžė, jog trėmimų operacija įvykdyta „tiksliai, be jokių sutrikimų“, tik 9 žmonės nerasti namuose. Ji pradėta 4 val., pabaigta 11 val. K. Didžiulis pažymėjo, kad tremiamos šeimos dažniausiai turėjo labai mažai daiktų ir produktų, todėl mažai ir pasiėmė; esą daugelis drabužių ir dalį produktų laikė ne namie, pas gimines. Jis padarė išvadą, jog žmonės taip elgėsi todėl, kad turtas nebūtų konfiskuotas. Esą žmonių nuotaika buvo žvali, niekas neverkšlino ir nesielvartavo⁴⁸.

Galimas daiktas, kad K. Didžiulis (Grosmanas), senas komunistas, „revoliucinio ju-

dėjimo“ Lietuvoje veteranas, susidūrė su jam sunkiai suvokiama, skaudžia socialine politine tikrove. Tremiamus žmones jis įsivaizdavo kaip turtingus „buožes“, o iš tikrųjų tai buvo daugiausia nuskurdinti valstiečiai, kurie ilgai „kelionei“ į Sibirą daiktų ir maisto atsargų nepasiėmė todėl, kad jų vargu ar turėjo. Ir apskritai ne „buožės“, o vidutiniai ir mažžemiai valstiečiai Pietryčių Lietuvoje sudarė antisovietinio ginkluoto pagrindžio socialinę bazę, patyrė skaudžiausias sovietinės represijas, kartu išlaikė ir tvirtą pasipriešinimo dvasią.

SSRS NKVD–NKGB įgaliotinis Lietuvoje Ivanas Tkačenka 1945 m. liepos 8 d. radiogramoje Vilniaus operatyvinio sektoriaus viršininkui Ivanui Rudykai, Trakų NKVD–NKGB viršininkams Smirnovui ir Jakovui Rožavskiui priekaištavo: „Trakų apskrityje banditai elgiasi akiplėšiškai, o Jūs nieko nedarote, laukiate kažkokių ginkluotų jėgų ir ignoruojate naikintojų batalionus“. Jis įsakė aktyviau kovoti su „banditais“ savo turimomis jėgomis⁴⁹.

Liepos 24–29 d. Trakų apskrityje įvykdyta karinė čekistinė operacija, kurios metu, sovietinių šaltinių duomenimis, buvo sutriuškinta Lūšies (Leono Tarasevičiaus) „banditų“ grupė; per tą laikotarpį legalizavosi 264 partizanai, iš jų su ginklais – 62. Užsiregistravę partizanai panaudoti Geležinio Vilko „gaujos“ demoralizavimui⁵⁰.

1945 m. liepos 26–28 d. Vilniuje įvyko LKP(b) CK VI plenumas. Nors jame svarstyti privalomųjų žemės ūkio produktų pristatymo, derliaus nuėmimo, rudens sėjos ir kiti ūkiniai bei masinio politinio darbo klausimai, neliko nuošalyje ir tokia aktualija, kaip nacionalinio pagrindžio slopinimas. Pažymėtina, jog ir plenumo dalyviai optimistiškai vertino kovos su „banditizmu“ procesą bei rezultatus. LKP(b) CK sekretorius Kazimieras Liaudis darydamas pranešimą žemės ūkio klausimais ragino: „Reikia priversti buožę pajusti jėgą ir tarybinių įstatymų tvirtumą.

Reikia aiškinti valstiečiams, kad grūdų pristatymas turi būti svarbiausias priesakas“. (Lietuvos valstiečiai buvo apkrauti didžiulėmis prievolėmis sovietinei valstybei, vien grūdų turėjo pristatyti 147,4 tūkst. t⁵¹.) Kitas LKP(b) CK sekretorius Kazys Preikšas neabejojo, kad „buržuaziniams nacionalistams“ suduota nemažai triuškinamų smūgių, jie esą jau stengiasi visais būdais slėpti savo „vokišką“ prigimtį ir ryšius su vokiečiais. Net ir NKVD komisaras J. Bartašiūnas optimistiškai vertino kovos su nacionaliniu pagrindžiu rezultatus: pasak jo, nors „nacionalistinis“ pagrindis 1945 m. vasarą ir suaktyvino savo veiksmus, „banditai“ priversti veikti smulkios grupėmis po 2, 3, 5 žmones, Lavrentijaus Berijos potvarkiu su jais kovoja tris kartus daugiau kariuomenės negu 1945 m. žiemą. J. Bartašiūnas džiaugėsi „banditinių“ formučių demoralizavimosi ir legalizavimosi rezultatais, šiuos procesus iliustravo skaičiais iš Trakų apskrities: esą vien šioje apskrityje per liepos mėn. legalizavosi 2995 žmonės. Komisaras siūlė nepiktnaudžiauti karine jėga, imtis kantraus aiškinamojo darbo: esą tik teisinga bolševikinė agitacija galės galutinai išgydyti tuos žmones, „apnuodytus lietuviškai vokiškų nacionalistų“. Jis kritikavo LKP(b) Panevėžio apskrities komiteto sekretorių Juozą Paplauską, pareiškusį, kad „politinis darbas su gyventojais yra neefektyvi, pusinė priemonė. Reikalinga kariuomenė ir smūgiai jėga“⁵².

LKP(b) Švenčionių apskrities komiteto propagandos skyriaus sekretorius F. Arcimovičius iš plenumo tribūnos kritikavo „Sovetskaja Litva“ laikraštį, nekritiškai nušvietusį padėtį Trakų apskrityje (kartu jis palietė sovietinės spaudos teiginių tuštumo, absurdiškumo, visiško atitrūkimo nuo gyvenimo realijų problemą). Esą laikraštyje taip teigiamai rašoma apie Trakų apskritį, jog jam pasirodė, kad jis savo apskrityje nieko neveikia. Salėje sukėlė juoką jo žodžiai: „Vis dėlto reikia turėti bolševikinę sąžinę taip rašant“. Laikraštyje rašyta, kad kiekvienas valstietis supažin-

dintas su SSRS LKT ir VKP(b) CK 1945 m. gegužės 13 d. nutarimu „Dėl privalomųjų pristatymų valstybei“. Anot jo, taip negali būti, juk nesupažindinsi kiekvieno valstiečio su partijos nutarimais; pakaktų parašyti, kad dauguma jų supažindinta⁵³. Visiškai atsitiktinai, kritikuodamas pernelyg optimistiškai vaizduojamą padėtį būtent Trakų apskrityje, jis pasirodė įžvalgus ir pranašiškas.

1945 m. rugpjūčio 3 d. Onuškyje, klubo salėje įvyko mitingas, skirtas Berlyno (Potdamo) konferencijos pabaigai (ji baigėsi rugpjūčio 2 d., jos nutarimai deklaravo didžiųjų laimėjusių karą valstybių vienybės idėją, įtvirtino pokarinius teritorinius pertvarkymus, kuriuose, beje, nebuvo vietos Lietuvos valstybei) ir „taikos visame pasaulyje įsigalėjimui“. Mitinge dalyvavo 200 savo noru ir prievarta suvarytų žmonių; jame kalbėjusieji, be abejo, smerkė „buržuazinius nacionalistus“⁵⁴. Tačiau Onušio apylinkėse karo pabaigos nebuvo matyti.

Tą pačią dieną apskrities partinė ir sovietinė vadovybė apsvarstė apskrityje žuvusių ir palaidotų sovietinių partizanų, Raudonosios armijos karių masinių ir pavienių kapų suregistravimo bei jų pavyzdinio sutvarkymo klausimus. Nutarta visus žuvusiuosius perlaidoti „broliškose kapinėse“ valsčių centruose, parinkti joms gražiausias vietas⁵⁵. Apskrities partiniai ir sovietų valdžios atstovai negalėjo nutuokti, kiek naujų kapų apskrityje dar teks supilti...

NKVD kariuomenės siautėjimas, karinės čekistinės operacijos, okupantų primesta žiauri, be jokių moralės normų ir taisyklių kova, nesiliaujančios sovietinės represijos vertė partizanų vadus imtis atsakomųjų baudžiamųjų priemonių, represijų prieš sovietinius aktyvistus bei jų rėmėjus siekiant juos tramdyti, atgrasinti nuo aktyvios veiklos. Smurtas gimdė smurtą. 1945 m. vasarą leitenantas L. Tarasevičius-Lūšis⁵⁶ Onušio, Valkininkų, Daugų, Alovės, Eišiškių apylinkėse veikusius partizanus suvienijo į Geležinio

Vilko rinktinę. Rinktinės organizavimą trukdė liepos 4–8 d. NKVD kariuomenės surengtas Valkininkų miškų šukavimas. Išdavikui Grybui išdavus buvo suimti 26 partizanai ir rėmėjai iš Jono Jakubavičiaus-Rugio grupės, Daugų valsčiuje suimti 54 žmonės⁵⁷. Liepos pabaigoje Burbonių miške surengtame būrių vadų pasitarime, kuriame dalyvavo L. Tarasevičius, jo pavaduotojas Vaclovas Voveris-Žaibas, Jonas Dambrauskas-Siaubas, M. Vičkačka-Vasara ir J. Jakubavičius-Rugys, nutarta surengti baudžiamąją akciją prieš sovietinius aktyvistus bei asmenis, padedančius NKVD. Kaip matyti iš M. Vičkačkos-Vasaros parodymų, jau liepos pradžioje imta rinkti žinias apie Onušio valsčiaus sovietinius ir partinius aktyvistus, miliciją, „liaudies gynėjus“ (stribus), visus pagalbininkus, kurie išdavinėjo partizanus. Kiekvienas partizanas papasakojo apie sovietų valdžiai palankius savo kaimo gyventojus. Taip buvo surinktos žinios iš viso Onušio valsčiaus ir sudaryti pasmerktųjų mirti sąrašai. Būriams paskirstytos veikimo apylinkės. Baudžiamąją akciją nutarta atlikti vienu metu – šeštadienį, kai rengiamos baudžiamosios akcijos aukos turėjo būti savo namuose. M. Vičkačkos teigimu, jis partizanų baudžiamąjį būrį rugpjūčio 3 d. išrikiavo Burbonių miške, jį suskirstė į penkias grupes po 5–12 partizanų, joms nurodė „konkrečiai, kurioje šeimoje ką nužudyti“. Grupių vyresniesiems leista žudyti visus asmenis, kurie, jų nuomone, galėjo pakenkti grupių saugumui. Didžiausiai akcijos vykdytojų grupei vadovavo Stasys Valatkevičius-Niva, joje buvo 12 vyrų. Pasmerktuosius žudyti turėjo savanoriai, tokių neatsiradus – vokiečiai. Per parą grupės išsiskirstė į joms paskirtas vietas⁵⁸.

Vargu ar akcijai vykdyti prireikė vokiečių, t. y. nuo fronto atsilikusių ir Lietuvos partizanų būriuose prieglobstį radusių vokiečių kareivių. Pernelyg daug nuoskaudos, neapykantos, keršto jausmų buvo susikaupę vietinių partizanų širdyse...

Antisovietinio ginkluoto pagrindžio baudžiamoji akcija Onušio valsčiuje įvykdyta 1945 m. rugpjūčio 4-osios naktį į 5-ąją. Kaip vėliau paaiškėjo, tai buvo iki tol visoje Lietuvoje neregėto masto koncentruotas, žiaurus ginkluoto pagrindžio masinis represinis aktas prieš sovietinį aktyvą, sovietų valdžios šalininkus, ypatingas įvykis net SSRS mastu.

Kas įvyko tą rugpjūčio naktį Onušio valsčiuje, matyti iš valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininko J. Bucylino ir sekretoriaus Aleksejaus Koturjenkos rašto, nusiųsto Trakų apskrities vadovybei netrukus po tragiškų įvykių – rugpjūčio 6 d. Onušį pirmiausia pasiekė žinios apie žudynes Gruožninkuose (čia nužudytas apylinkės pirmininkas Antanas Glebus ir jo sūnus Stasys, tos pačios apylinkės tarybos sekretorius Jonas Gaina), apie partizanų išsivestus du žmones iš Taučionių kaimo, apie nužudytus Žilinių apylinkės tarybos pirmininką Joną Zinkevičių ir du jo sūnus (jie gyveno Kareivionių kaime), Juozą Linkevičių ir jo sūnų. J. Bucylinas rašė, kad tą naktį Onušio valsčiuje buvo nužudyti iš viso 28 vyrai, moterys ir vaikai; jo teigimu, žmonės buvo žudomi ir rugpjūčio 5-osios naktį į 6-ąją, bendras aukų skaičius siekė 50 žmonių. J. Bucylino pirminiai duomenys apie partizanų nužudytus žmones nebuvo tikslūs (arba jis rašė ir apie žudynių Daugų valsčiuje aukas), netiksliai nurodytos aukų pavardės. Tačiau bendras tą naktį „buržuazinių nacionalistų“ įvykdytų represijų prieš sovietinį aktyvą, „kaltus“ ir nekaltus sovietų valdžios rėmėjus ir jai prijaunčius asmenis vaizdas buvo akivaizdžiai tragiškas ir sukrečiantis. Žinios apie aukas plaukė iš viso valsčiaus. J. Bucylino rašte atsispindi apėmusi jį (ir visą Onušio valsčiaus valdžią) baimė, kurios, matyt, jis nejautė net ir vokiečių okupacijos metais veikdamas sovietiniame pogrindyje. Anot jo, žuvo geriausi, ištikimi sovietų valdžiai žmonės (šie jo žodžiai rodytų partizanų aukų „kaltumą“). Iš viso valsčiaus į Onušį plūdo pabėgėliai, norintys pasislėpti nuo „banditų“. Miestelis buvo per-

pildytas, žmonės nakvojo po atviru dangumi. Gyvenimas „sustojo“. Apylinkių tarybų pirmininkai atsisakė eiti pareigas, nes gavo „banditų“ įspėjimus mesti darbą, antraip jų laukias toks pat likimas. Kaimų tarnautojai ir aktyvistai nenakvojo savo namuose. „Banditai“ buvo atėję pas Alaburdiškių apylinkės tarybos pirmininką, bet jis su šeima spėjo pabėgti (taigi partizanai, matyt, susidorojo ne su visais jų pasmerktaisiais mirti). „Banditai“ pasirinktas nužudyti aukas „žvėriškai“ kankino. J. Bucylinas savo rašte kartojo: „Vaizdas baisus, padėtis sunki. Darbas stoja“. Pasak jo, daug pasėlių liko nenuimta: išžudytų šeimų ūkiuose derliaus nėra kam nuimti, nes bijodami „banditų“ žmonės kategoriškai atsisako juose dirbti. Išvežtų buožių ūkiuose, kurie buvo atiduoti jų kaimynams, derlius esą taip pat liks nenuimtas: žmonės ateina pas valsčiaus vadovybę ir dėl tos pačios priežasties (baimės) atsisako juose dirbti. Onušio valsčiaus valdžia karštligiškai prašė apskrities valdžios kuo greičiausiai atsiųsti „garnizonus“ į apylinkes, jas apsaugoti ir palaikyti tvarką, antraip derlius liks nenuimtas⁵⁹.

Onušio valsčiaus partinės ir vykdomosios valdžios vadovai 1945 m. rugpjūčio 7 d. uždarame posėdyje svarstė susidariusią padėtį. Konstatuota, kad nužudyta apie 50 sovietinių aktyvistų ir jų šeimų narių, masinės žudynės įvykdytos esą jau trečią kartą (turėti galvoje susirėmimuose su partizanais žuvę sovietiniai pareigūnai), labai daug pavienių nužudymų, iš viso žuvo apie 100 žmonių, „beveik visas mūsų aktyvas“, gyvenimas sustojo, „visos pastangos nuėjo veltui“, iš daugumos valsčiuje gyvenančių šeimų kas nors veikia „bandose“ arba turi su jomis glaudų ryšį. Atsižvelgiant į tai ir siekiant „iš šaknų“ pakirsti banditizmą ir neleisti jam plėstis, nutarta prašyti NKVD organų ištremti iš valsčiaus visas „banditų“, net ir jų rėmėjų, turinčių glaudų ryšį su „banditais“, šeimas, jų turtą perduoti valsčiaus vykdomojo komiteto žinion, kad kuo greičiau valsčiuje būtų atkurtas „taikus ir normalus gyvenimas“⁶⁰.

Taigi mirtinai išgąsdinta vietinė Onušio valdžia pasijuto bejėgė, šaukėsi karinės pagalbos, siūlė imtis neįsivaizduojamo masto sovietinių represijų prieš savo valsčiaus žmones. Gyvenimas Onušio valsčiuje, tiksliau – sovietizavimo procesai, ir iki tol vykę lėtai ir sunkiai, po tragiškų rugpjūčio pradžios įvykių iš tikrųjų visiškai sustojo. Onušio valsčiaus valstiečiai per pirmąją rugpjūčio pusę turėjo pristatyti valstybei 19 t grūdų, o pristatė tik 0,6 t⁶¹.

Turint galvoje anksčiau pateiktus faktus apie valdžios viršūnėse vyravusias tam tikras nusiramino nuotaikas, galima įsivaizduoti, kokį šoką joms sukėlė tragiški įvykiai Onušio valsčiuje. Tuo pat po žudynių komunistų partijos, sovietų valdžios, NKVD–NKGB institucijos operatyviai pradėjo aiškintis nužudytųjų skaičių, buvo sudaromi jų sąrašai. Susipažinti su padėtimi ir asmeniškai įsitikinti tuo, kas įvyko, į Onuskį atvyko LKP(b) CK sekretorius K. Preikšas. SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos nurodymu duomenis apie partizanų nužudytus žmones tikrino pats NKVD–NKGB Vilniaus operatyvinio sektoriaus viršininkas plk. I. Rudyka. NKVD Trakų apskrities pareigūnų sudarytame sąraše buvo 30 nužudytų asmenų (du žmonės išsivesti į mišką), nurodytos jų gyvenamosios vietos: Dusmenyse nužudyti 9 žmonės, Kalėnų kaime – 5, Gruožninkuose – 4, Kareivonyse, Kaniūkuose – po 3, Vergakiemyje, Smaliukuose – po 2, Damanionyse, Gudakiemyje – po 1⁶² (2 išsivestieji buvo iš Taučionių kaimo). Onušio valsčiuje iš viso buvo nužudytas 31 žmogus.

Tuo pačiu metu kaip ir Onušio valsčiuje sovietų valdžios aktyvistų ir jiems prijauniančių žmonių žudynės įvykdytos ir kaimyniniame Alytaus apskrities Daugų valsčiuje⁶³. Istoriuko Juozo Starkausko duomenimis, šiame valsčiuje nužudyta 17 „okupantų rėmėjų ir informatorių“⁶⁴. Taigi iš viso Onušio ir Daugų valsčiuose nužudyti 48 žmonės.

Ginkluoto pagrindžio atsakomoji masinė koncentruota represinė akcija Onušio ir

Daugų valsčiuose (komunistų partijos dokumentuose vadinta „TSRS piliečių masinėmis žudynėmis“) sukėlė neregėtą ne tik vietinių, bet ir sąjunginių valdžios institucijų reakciją. Praėjus vos porai dienų po žudynių, SSRS NKVD–NKGB įgaliotinis Lietuvoje I. Tkačenka apie jas informavo SSRS NKVD–NKGB vadovus L. Beriją ir Vsevolodą Merkulovą, detalai apibūdino nužudytųjų socialinę padėtį, pabrėžė, kad tarp jų buvo žmonių, palankiai atsiliepusių apie „banditų“ šeimų ištrėmimą; pusę žuvusiųjų sudarė „garbaus amžiaus seneliai ir mažamečiai vaikai“. Rugpjūčio 11 d. I. Tkačenka papildomai pranešė L. Berijai, o šis informavo patį J. Staliną, taip pat Viačeslavą Molotovą ir Grigorijų Malenkovą apie tai, kad buvo nužudyti 48 ir išsivesti į mišką 2 žmonės, teroro aktai įvykdyti 31 šeimoje, iš jų 2 rusų, 2 lenkų, kitos lietuvių. Tarp nužudytųjų – vienuolika 60–70 m. amžiaus žmonių, septyni 7–14 m. amžiaus vaikai, šešios 17–20 m. amžiaus merginos. Minėtą akciją įvykdė J. Dambrausko-Siaubo ir Kazio Ramanausko būriai; įvardytas ir teroro akcijos motyvas – kerštas už 1945 m. liepos mėn. trėmimus⁶⁵.

Sovietų valdžia nedelsdama griebėsi atsakomųjų represinių akcijų. Baudžiamosios operacijos vykdyti į Onušio valsčių atvyko pats NKVD–NKGB Vilniaus operatyvinio sektoriaus viršininkas plk. I. Rudyka, NKVD–NKGB Trakų ir Alytaus apskričių viršininkai, LSSR NKVD–NKGB operatyvinė grupė ir gen. mjr. Pavelo Vetrovo vadovaujamos NKVD kariuomenės 4-osios šaulių divizijos dviejų pulkų pajėgos. Rugpjūčio 7 d. gen. ltn. I. Tkačenka pranešė L. Berijai ir V. Merkuloalui, kad duotas įsakymas suimti partizanų rėmėjų šeimas, konfiskuoti jų turtą. Jis prašė leidimo „visus pagautus teroristus ir jų rėmėjus viešai sušaudyti arba pakarti vietoje“ (tačiau tokios sankcijos negavo). Daugų ir Onušio valsčiuose sovietiniai baudėjai suėmė apie 60 žmonių. I. Tkačenkos nurodymu rugpjūčio 15 d. iš Alytaus ir Trakų apskričių ištremtos 148 pasipriešinimo dalyvių šeimos

(493 žmonės), iš Onušio valsčiaus – 33 šeimos (115 žmonių)⁶⁶. Sovietinės represijos, be abejo, turėjo būti tęsiamos ir vėliau.

Aukštų pareigūnų iš Vilniaus apsilankymus Trakų apskrityje pratęsė LSSR LKT pirmininko pavaduotojas Juozas Vaišnoras. Jis 1945 m. rugpjūčio 15 d. Trakų apskrities inteligentijos suvažiavime pasakė kalbą; joje, matyt, turėdamas galvoje tragiškus įvykius Onušio valsčiuje kvietė inteligentijos atstovus aktyviai bendradarbiauti su apskrities kaimų darbo valstiečiais ir „vesti negailestingą kovą prieš lietuviškai vokiškuosius nacionalistus“⁶⁷.

Apie sovietinių aktyvistų masines žudynes respublikinė spauda nieko nerašė, tačiau apie jas buvo priverstas prabilti Trakų apskrities laikraštis „Trakiečių šūkis“. 1945 m. rugpjūčio 25 d. jame pasirodė didelis straipsnis, kuriame smerkiami „lietuviškai vokiški nacionalistai“, plačiai nušviesta nacių okupantų vykdyta germanizavimo ir kolonizavimo politika Lietuvoje, jų surengtos žudynės Pirčiupiuose ir kt. Šiame istoriniame kontekste straipsnio pabaigoje lyg tarp kitko užsiminta: „Pastatę sau barbarišką tikslą žudyti, jie žudo ramius, nekaltus gyventojus, – vaikus, moteris ir senius. Pvz., mūsų apskrityje Onušio valsčiuje per vieną naktį jie išpjovė 16 šeimų (31 asm[enį]). Taip darė hitlerininkai, taip daro dabar jų bernai lietuviškai vokiškieji nacionalistai“⁶⁸.

Sovietinio aktyvo žudynės minėtos ir vėliau sovietų valdžios dideliu (10 tūkst. egz.) tiražu išleistame atsišaukime. Jame trys užsiregistravę partizanai „visos tautos“ vardu smerkė „vokiškai lietuviškų nacionalistų“ vadus, suorganizavusius „iš 4-to į 5-tą rugpjūčio žudynes ramių, niekuo nekaltų gyventojų Dusmenų kaime, Onušio valsčiuje“⁶⁹.

Nors sovietinio aktyvo žudynės vyko visame Onušio valsčiuje, atsišaukime minima tik viena jų vieta – Dusmenų kaimas. Taigi apskrities laikraštis nutylėjo žudynių, vykusių dviejuose valsčiuose, tikruosius mastus. Antra vertus, Dusmenys buvo „masiškiausia“

sovietinio aktyvo žudynių vieta, kaime nužudyti 9 asmenys: sovietinio aktyvisto Juozo Peniulio (Beniulio) keturių asmenų šeima, buvusio sovietinio partizano, Bakaloriškių kaimo sunaikinimo akcijos dalyvio, po „išvadavimo“ – LKP(b) Trakų apskrities komiteto instruktoriaus Stasio Kantakevičiaus tėvai, Vaclovas Bubilevičius, Jokūbas Voronovičius, Semionas Lukjanovas⁷⁰.

Nepavyko aptikti duomenų apie tai, kaip Onušio valsčiuje buvo laidojamos masinio teroro aukos. Sovietų valdžia „banditinio“ teroro aukų laidotuves stengdavosi paversti propagandiniais mitingais, kuriuose rūsčiai kaltinti „buržuaziniai nacionalistai“; juose dalyvaudavo ir kalbėdavo žymūs komunistų partijos ir sovietų valdžios pareigūnai⁷¹.

1945 m. rugpjūčio 17 d. įvyko LKP(b) Trakų apskrities komiteto posėdis; jame „pakviestųjų“ (svečių) teisėmis dalyvavo LKP(b) CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus, LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo pavaduotojas Juozas Olekas, LKP(b) CK instruktoriai Kotenka, Sinkevičius, NKVD–NKGB Trakų apskrities viršininkai Pavelas Komarovas ir Smirnovas. Posėdžio protokole apie tragiškus įvykius Onušio valsčiuje net neužsiminta, tačiau neabejotinai dėl jų svarstytas kovos su „nacionalistiniu“ pagrindžiu ir „buožinėmis nacionalistinėmis gaujomis“ klausimas, konstatuota, kad apskrityje „iki šiol nelikviduotos didelės gaujos, kurios žudo partinį ir sovietinį aktyvą, terorizuoja taikius gyventojus, trukdo įgyvendinti ūkines ir politines priemones“. Nežinia, ką posėdyje Trakuose ir Alytuje kalbėjo A. Sniečkus ir kiti jo dalyviai⁷², tačiau iš A. Sniečkaus kalbos vėliau įvykusiame LKP(b) CK VII plenumo matyti, kad pokalbiai su vietiniais partiniais ir sovietų valdžios pareigūnais buvo griežti. Anot jo, Trakų ir Alytaus apskričių partinės organizacijos kovoje su banditais buvo „neleistinai“ pasyvios ir tik LKP(b) biuro griežtai įspėtos sudarė konkrečius kovos su „buržuaziniais naciona-

listais“ planus, įtraukė į šią kovą visą savo aktyvą⁷³. LKP(b) Trakų apskrities komiteto posėdyje, aišku, nutarta „nacionalistinių“ pagrindį sunaikinti kuo greičiau: valsčių partorgai įpareigoti organizuoti uždarus partinius susirinkimus, juose išklausti NKVD–NKGB valsčių poskyrių viršininkų ir įgaliotinių pranešimus, numatyti kovos „praktines priemones“. LKP(b) Trakų apskrities komitetas ir „pakviestieji“ (svečiai) nutarė kiekvienoje apylinkėje sudaryti ginkluotas 15–20 asmenų grupes, apginkluoti apskrities ir valsčių aktyvą, apskrityje suformuoti „judrų“ 100 rinktinių sribų batalioną, jam skirti 3 sunkvežimius, sustiprinti valsčių sribų būrius, pagerinti partinių ir sovietų valdžios institucijų darbą, pirmiausia Onušio, Valkininkų ir Semeliškių valsčiuose, išleisti (jau cituotą) specialų atsišaukimą 10 tūkst. egz. tiražu, prie apskrities komiteto sudaryti 33 pranešėjų grupę, operatyviniam vadovavimui „troiką“ iš M. Afonino, NKVD–NKGB viršininkų J. Rožavskio ir Smirnov, aprūpinti gyventojus „plataus vartojimo“ prekėmis, visų pirma druska ir degtukais⁷⁴.

Nutarimas buvo išsamus, visaapimantis; neaišku, ką valsčių eiliniai komunistai „uždaruose susirinkimuose“ dar galėjo sugalvoti, kad būtų sunaikintas „nacionalistinis“ pagrindis.

LKP(b) Trakų apskrities komitetas 1945 m. rugpjūčio 28 d. patvirtino „judraus“ sribų bataliono vadovybę, sudarytą beveik vien iš buvusių sovietinių (raudonųjų) partizanų. Jo vadu paskirtas Sergejus Nevedomskis (buvęs Rūdninkų girioje veikusio sovietinio partizanų būrio „Už tėvynę“ ypatingojo skyriaus viršininkas), vado pavaduotoju politiniams reikalams – Leonas Žubikas, vado pavaduotoju ūkio reikalams – Samuilas Levinas, bataliono būrio vadu – S. Kantakevičius. Tame pat posėdyje pavirtintas Lūšies (L. Tarasevičiaus) „gaujos“ sunaikinimo planas⁷⁵. Tai gi daugelis buvusių raudonųjų partizanų „iš taikaus atkuriamojo darbo“ vėl grįžo į gin-

kluotos kovos, kartu ir nusikalstamų sovietinių represijų prieš Lietuvos žmones kelią.

SSRS vadovų neregėta reakcija į tragiškus įvykius Onušio valsčiuje rodo, kad jie turėjo tiesioginę įtaką priimant VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimą „Dėl Lietuvos TSR partinės organizacijos partinio politinio darbo trūkumų ir klaidų“. Aišku, jį lėmė ir kiti įvykiai (pvz., laiško Stalinui kampanijos pasirašymo sužlugdymas), apskritai įtempta ir sudėtinga padėtis Lietuvoje. Tragiški įvykiai Trakų apskrities Onušio ir kaimyniniame Alytaus apskrities Daugų valsčiuose buvo tuo metu Lietuvoje vykusių kruvinųjų įvykių „viršūnė“, matyt, perpildžiusi SSRS vadovų „kantrybės taurę“.

VKP(b) CK nutarimą svarstė LKP(b) CK VII plenumas, įvykęs 1945 m. rugpjūčio 23–24 d. Nors oficialiai skelbta, kad tai „eilinis“ plenumas, iš tikrųjų jis buvo „neeilinis“, sušauktas kovos su nacionaliniu ginkluotu pagrindžiu suaktyvinimo ir represijų sustiprinimo klausimu, jame dalyvavo visi NKVD–NKGB aukščiausių struktūrų (iki apskričių viršininkų) pareigūnai⁷⁶. Plenumė, matyt, vyravo niūrios, prislėgtos, kartu ir grėsmingos nuotaikos. Jame ilgą kalbą pasakė VKP(b) CK biuro Lietuvoje pirmininkas Michailas Suslovas⁷⁷. Jis Trakų apskritį paminėjo tarp tų Lietuvos apskričių, kuriose ypač siautėja „banditizmas“. Alytaus ir Trakų apskričių komitetų pasyvią poziciją kovojant su juo esą rodo toks „neleistinas faktas“: dviejuose šių apskričių valsčiuose „banditai“ žvėriškai nužudė 49 žmones. M. Suslovas kaltino abiejų apskričių partinę ir sovietinę vadovybę, kad jos net po tokio nepaprasto įvykio nesiėmė būtinų politinio darbo su gyventojais priemonių, neorganizavo pagalbos nukentėjusiesiems ir kt.⁷⁸

M. Suslovo ilga kalba baigėsi pirmoji plenumo diena (vakarinis posėdis). Kitą plenumo darbo dieną kalbą sakė LKP(b) Trakų apskrities komiteto pirmasis sekretorius M. Afoninas. 1940 m. atsiųstas partiniam dar-

bui į Lietuvą, greitai prasidėjus karui turėjo iš jos bėgti. 1942 m. vasarą su desantine grupe vėl atsiųstas atgal organizuoti Lietuvoje sovietinio ginkluoto partizaninio karo. Jo vadovaujama grupė išaugo į didžiausią sovietinių partizanų junginį Lietuvoje (1944 m. pavasarį joje buvo daugiau kaip 400 partizanų). A. Sniečkus 1944 m. pavasarį, džiaugdamasis Trakų apskrities partizanų laimėjimais, M. Afoniną pagarbiai vadino „mūsų tikrojo partizaninio judėjimo pionieriumi“⁷⁹. Tragiški Onušio įvykiai, dėl kurių jo vadovaujama Trakų apskritis pateko net į sovietinės aukščiausios vadovybės akiratį, LKP(b) CK VII plenumo dienos, matyt, buvo vienos sunkiausių jo gyvenime. M. Afoninas nuolankiai ir besąlygiškai priėmė visą jo vadovaujamos apskrities komunistų partijos organizacijos atžvilgiu išsakytą kritiką. Jis teigė, kad apskrityje veikia 12 gaujų, jose 700 banditų, pripažino, kad Trakų apskrityje dar nesunaikintos didelės „buožinės nacionalistinės gaujos“, žudančios partinį ir sovietinį aktyvą; paminėjo J. Dambrauską, kurio gimtąjį Bakaloriškių kaimą sovietiniai partizanai sudegino daugiau kaip prieš metus, ir jo vadovaujamą „vokiškai lietuvišką nacionalistinę gaują“. M. Afoninas kartojo vokiečių okupacijos metų sovietinį propagandinį mitą, kad Bakaloriškių „gauja“ sunaikino daugiau kaip 300 „mūsų taikių tarybinių žmonių“, detaliau juos apibūdino: jie buvo karo belaisviai, sovietiniai partizanai, aktyvistai. Esą Bakaloriškių „gauja“ 1945 m. Onušio valsčiuje nužudžiusi 87 žmones, tarp jų paminėjo 1945 m. pavasarį žuvusį savo bendražygį dusmeniškį J. Moliejų. M. Afoninas skundėsi karinės jėgos apskrityje stoka. Apie padėtį kaime jis kalbėjo vaizdžiai: jei į kaimą atvažiuoja sovietinis vadovas, jis pakalba su valstiečiu, samdiniu, varguoliu, bet kaime neužsibūna, kai tik pradeda temti – dingsta, „vynioja meškeres“. Esą valstietis sodyboje neturi likti vienas (!). M. Afoninas gyrėsi apskrities partinės organizacijos „laimėjimais triuškinant buržuazinių nacionalistų pagrindį“, pateikė nerealiai išpūstus skaičius, kai kurie jų buvo krau-

pūs: esą nuo 1945 m. sausio 1 d. nukauta 712 banditų, suimta jų – 594 ir kt.

M. Afoninui kalbant jam replikavo pats M. Suslovas, Viktoras Ščerbakovas; jie kaltino jį sovietų valdžios aparato, mokytojų kadro „užterštumu“. Esą Trakų apskrities vykdomojo komiteto liaudies švietimo skyriuje „sėdėjo“ (buvo įsitaisęs) priešas, o kai NKVD jį demaskavo, M. Afoninas šį faktą nutylėjo apskrities partinio aktyvo susirinkime ir kt.⁸⁰ M. Afoninas kaip įmanydamas teisinosi, žadėjo artimiausiu laiku ištaisyti padėtį⁸¹.

M. Afonino pateikti skaičiai apie Trakų apskrityje veikusius partizanus „užkliuvo“ plenumo dalyvavusiam SSRS NKGB komisaro pavaduotojui Bogdanui Kobulovui. Jis savo kalboje stebėjosi: jeigu mes nežinome tikslaus banditų skaičiaus, iš kur juos žino „gerbiamas draugas Afoninas“. Plojimais plenumo dalyviai palydėjo B. Kobulovo žodžius, kad per 1945 m. vasarą, be abejonės, „Lietuvos kontrrevoliucijai“ sulaužytas nugarkaulis, jo pažadą artimiausiu laiku pribaugti banditus Lietuvoje⁸².

Kur kas drąsiau negu M. Afoninas plenumo kalbėjo LKP(b) Alytaus apskrities komiteto sekretorius J. Matačinskas. Jis kritikavo NKVD Daugų valsčiaus įgulą už jos veiksmus partizanų baudžiamosios akcijos metu: enkavėdistai esą žinojo, kad banditai šaudė Vyšniausko sodyboje ir kitur, tačiau ilgai tarėsi, vėliau nusprendė, kad jau vėlu ką nors daryti. Banditai veikdami mažomis grupėmis pasiekė valsčiaus centrą Daugus, padegė vykdomojo komiteto darbuotojo Griškos sodybą. Tik tada enkavėdistai pradėjo veikti, tačiau užuot persekioję banditus jie gesino sodybą, ėmėsi gaisrininkų vaidmens⁸³.

Iš J. Matačinsko žodžių matyti konkrečios padėties Pietryčių Lietuvoje realijos 1945 m.: naktį buvo baisu net ir NKVD įguloms valsčių centruose, jos veikė pasyviai, vengė persekioti net ir mažas partizanų grupes.

1945 m. rugpjūčio mėn. vykdytam masiniam sovietiniam terorui partizanai psichologiškai nebuvo pasirengę, Trakų apskrityje vy-

ko masinė partizanų registracija; nemažai partizanų žuvo, pateko į nelaisvę, buvo laikinai dezorganizuota Geležinio Vilko rinktinės veikla, sunaikintas M. Vičkačkos-Vasaros apie 40 vyrų būrys, pats M. Vičkačka pateko į nelaisvę ir kt.⁸⁴ Nacionaliniam pagrindžiui Onušio ir aplinkiniuose valsčiuose, be abejo, buvo suduotas skaudus smūgis.

1945 m. rugpjūčio 30 d. Onuškyje surengtas atviras parodomasis NKVD karo tribunolo procesas, kuriame buvo teisiami M. Vičkačka, Vaclovas ir Stasys Kuodzevičiai, Vaclovas Alaburda, Stasys Biekša (visi iš Onušio valsčiaus) ir Jonas Judickas (iš Alytaus apskrities). Visi šeši partizanai nuteisti mirties bausme sušaudant. Po teismo salėje įvyko mitingas, jame kalbėjusieji „entuziastingai“ pritarė tribunolo nuosprendžiui⁸⁵.

Vis dėlto sovietų valdžia Onušio valsčiuje nesigriebė ypač žiaurių, drastiškų atsakomųjų teroro priemonių. Nebuvo toleruoti ir vykdyti vieši „banditų“ šaudymai ar kormai „vietoje“ ir kt. Matyt, suprasta, kad pernelyg brangiai tokios bausmės būtų atsiliepusios sovietų valdžios „autoritetui“. Nuo 1945 m. rudens sovietų valdžios taktika siekiant sunaikinti nacionalinį pagrindį šiek tiek pasikeitė: atsisakyta brutalaus ginkluoto jėgos naudojimo ir pereita prie rafinuotesnių, klastingesnių veiklos būdų bei priemonių.

Šiuo atžvilgiu įdomi gali būti S. Nevedomskio 1945 m. rugsėjo 25 d. ataskaita LKP(b) Trakų apskrities sekretoriui M. Afoninui ir NKVD Trakų apskrities viršininkui J. Rožavskiui apie jo vadovaujamo sribų bataliono veiklą 1945 m. rugsėjį. Rugsėjo 1–15 d. batalionas „legaliais“ ir „nelegaliais“ būdais (t. y. atvira ginkluota jėga ir vykdydamas įvairias provokacines akcijas) veikė Onušio, vėliau – Valkininkų valsčiuose. Per tą laiką sribų batalionas surengė 63 miškų ir gyvenamųjų vietovių valymo (šukavimo) akcijas, 127 bataliono grupės (kiekvienoje buvo po 3–5 sribus) budėjo pasalose ir „sektuose“, organizavo 13 susirinkimų, pokalbių ir pasilinksminimo (!) vakarų, „organi-

zavo“ gyventojus kelio tarp Migūčionių ir Bakaloriškių remonto darbams, individualiai „dirbo“ su „banditų“ ir jų rėmėjų šeimomis. Bataliono sribai nukovė M. Vičkačkos-Vasaros būrio partizaną Kazlauską, 4 partizanus suėmė (3 iš jų buvo iš M. Vičkačkos-Vasaros būrio), sulaikė keletą J. Dambrausko-Siaubo būrio partizanų rėmėjų. Per tą laiką NKVD–NKGB sulaikė 12 žmonių, legalizavosi 27 partizanai. S. Nevedomskis teigė, kad miškuose ir gyvenamosiose vietovėse jo vadovaujami sribai sugriovė ir sunaikino 26 žemines, slėptuves ir palapines, jose žmonių nebuvo aptikta. Pasak S. Nevedomskio, visose operacijose pasižymėjo S. Kantakevičiaus vadovaujamas sribų bataliono būrys.

Sunku pasakyti, ar viskas, apie ką S. Nevedomskis rašė savo ataskaitoje, buvo tiesa; matyt, jis gyrėsi ir pervertino savo sribų veiklą priskirdamas jiems NKVD kariuomenės „nuopelnus“. Apie tai galima spręsti iš jo nurodytų sribų bataliono veiklos trūkumų: didelę jo dalį sudarė 16–17 m. amžiaus, kariškai nepatyrę, bailūs, nedrausmingi, pažeidinėję „revoliucinio teisėtumo“ normas jaunuoliai. Nemažai tokių sribų teko „atsijoti“. Apie 20 proc. bataliono sribų nuolat sirgo, nes jiems trūko avalynės ir drabužių.

Rašydamas apie gyventojų nuotaikas S. Nevedomskis pažymėjo, kad „mūsų žvalgybos grupės“ veikia partizanų vardu, džiaugėsi, kad vis dažniau ir drąsiau šioms grupėms žmonės atsisako padėti, siūlo registruotis (legalizuotis), nesipriešinti sovietų valdžiai. Tai jis vertino kaip silpnėjančią gyventojų paramą antisovietiniam ginkluotam pagrindžiui⁸⁶.

LKP(b) Trakų apskrities komitetas, 1945 m. spalio 2 d. svarstęs S. Nevedomskio pranešimą (ataskaitą), sribų bataliono veiklą įvertino nepatenkinamai – užduoties sunaikinti Lūšies ir Žalio Velnio partizanų formuotes jis neįvykdė. Nutarta batalioną toliau dislokuoti Onušio ir Valkininkų valsčiuose, jam iškeltas uždavinys išstumti ir „demoralizuoti“ J. Dambrausko-Siaubo būrį⁸⁷.

Įdomios parengtų planų sunaikinti Lūšies partizanų formuotę kai kurios detalės. Kariinių čekistinių priemonių plane į Onušio valsčių numatyta komandiruoti NKGB Trakų apskrities viršininką P. Komarovą ir LKP(b) Trakų apskrities komiteto propagandos ir agitacijos skyriaus vedėją Kuzmą Šiškiną. Vien per pirmąją rugsėjo pusę valsčiuje iš aktyviausių „banditų“ ir jų rėmėjų turėjo būti konfiskuota 30 ūkių, pažadėta ūkius grąžinti tiems partizanams, kurie legalizuosis. Per 5 dienas 30 šeimų, kurių giminės buvo „gaujose“, turėjo būti išpėtos: jeigu jie per 10 dienų nesilegalizuos, ūkiai iš išpėtų šeimų turėjo būti atimti. Numatyta „personaliai“ peržiūrėti sąrašus ūkių, kuriems palikta 20 ha žemės; matyt, iš jų turėjo būti atimta visa žemė. 15 stambių raguočių, 40 kiaulių ir avių, nenurodytas žemės ūkio inventoriaus kiekis turėjo būti paskirtas S. Nevedomskio vadovaujamo bataliono sribams premijuoti.

1945 m. rugsėjį ir spalį Trakų apskrityje žemė, pastatai, gyvuliai atimti iš 104 „banditinių ūkių“ šeiminių. Po legalizavimosi 6 ūkiai buvo grąžinti⁸⁸.

Siekdama sunaikinti antisovietinį ginkluotą pagrindį sovietų valdžia plačiai naudojo „kolektyvinės atsakomybės“ ir kitas iš esmės nusikalstamo pobūdžio priemones. Partizanams ir kitiems ginkluoto pagrindžio dalyviams atsilaikyti prieš minėtus sovietų valdžios būdus ir priemones bei jų demoralizuojamą poveikį, matyt, nebuvo lengviau negu prieš NKVD kariuomenės ir sribų karinę jėgą, jų vykdytas baudžiamąsias akcijas.

Nepaisydami visų represijų Onušio valsčiaus valstiečiai ir toliau blogai vykdė 1945 m. žemės ūkio produktų, ypač grūdų ir pieno pristatymo prievoles. 1945 m. spalio pradžioje Trakų apskrities valdžia, be kitų priemonių, nutarė išsiųsti į kaimus valsčiaus aktyvą ir uždraudė jiems sugrįžti, kol prievolių planai nebus įvykdyti⁸⁹.

Atrodytų, galinga sovietinių represijų banga po sovietų valdžiai tragiškų įvykių Onušio ir Daugų valsčiuose, kitos sovietų valdžios

naudotos pasipriešinimo slopinimo, demoralizavimo priemonės siekiant palaužti, sunaikinti antisovietinį pasipriešinimą turėjo pasiekti savo tikslus. Tačiau taip neatsitiko. LKP(b) Trakų apskrities komitetas, 1945 m. rugsėjo 25 d. apsvaistęs „banditizmo“ likvidavimo klausimus Žaslių, Kaišiadorių ir Onušio valsčiuose, buvo priverstas pripažinti, kad jis nesutriuškintas, apskrityje toliau veikia Žalio Velnio ir Lūšies „banditinės formuotės“.

Savo tikslų sovietų valdžiai nepavyko pasiekti ir visos Lietuvos mastu. VKP(b) CK 1945 m. nutarimas „Dėl LKP(b) CK partinio ir politinio darbo trūkumų ir klaidų“ ir jame iškelti didžiuliai uždaviniai sunaikinti „buržuazinį nacionalistinį“ pagrindį liko neįgyvendinti. Tai aukščiausiai sovietų vadovybei teko konstatuoti kitame, 1946 m. VKP(b) CK nutarime „Dėl Lietuvos KP(b) CK darbo“⁹⁰.

Trakų apskrities sovietinė vadovybė kritikavo Onušio valdžią, kad ši nesugebėjo tinkamai pasirūpinti „banditų“ teroro aukomis, materialiai nepadėjo nukentėjusioms šeimoms, ne visi nukentėjusiųjų vaikai mokėsi, net nebuvo žinomas tikslus jų skaičius, daugelis našlaičių gyveno pas valstiečius ir esą jų buvo išnaudojami⁹¹. Onušio valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas J. Bucylinas buvo pažemintas pareigomis. Valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininku tapo kitas vietinis rusas Grigorijus Šumskis. J. Bucylinas liko jo pavaduotoju⁹².

1944–1945 m. buvo pradinis laikotarpis Pietryčių ir visos Lietuvos partizaninio karo istorijoje; tas karas tęsėsi dar beveik 10 metų. Kartu su kitais Pietryčių Lietuvos partizanais kovą tęsė ir sovietinių partizanų sudeginto Bakaloriškių kaimo partizanai J. Dambrauskas-Siaubas ir V. Voveris-Žaibas, tapę žymiais šio krašto partizanų vadais. J. Dambrausko-Siaubo ir jo būrio štabo sunaikinimo akcija, NKVD–NKGB įvykdyta 1946 m. rugpjūčio 17–rugsėjo 2 d. Grendavės kaime (Onušio vlsč.), buvo nepaprastai žiauri ir klastinga. Operacijos pradžioje 20 smogikų grupė, apsiėmusi Didžiosios Kovos apygardos partizanų

būriu, pradėjo vaikščioti pas Siaubo būrio ryšininkus. Šie jais nepasitikėdami reikalavo likviduoti kokį nors „okupantų tarną“. Smogikai imitavo 3 kareivių sušaudymą; po šio įvykio ryšininkai ėmė jais pasitikėti. Rugsėjo 2 d. su ryšininkų pagalba į susitikimą su smogikais atėjęs J. Dambrauskas ir kiti jo partizanai iš pasalų buvo sušaudyti⁹³.

Panašiai, panaudojus klastą buvo nužudytas ir vienas narsiausių Pietryčių Lietuvoje partizanų vadų, Geležinio Vilko grupės vadas V. Voveris-Žaibas. Jis žuvo 1949 m. kovo 7 d. Daugų valsčiuje, Kalesninkų miške, išduotas infiltruotų į partizanų gretas sovietinio saugumo agentų Kosto Kubilinsko ir A. Skinkio. Po mirties jam buvo suteiktas Laisvės Kovotojo Karžygio garbės vardas⁹⁴.

Antisovietinio ginkluoto pasipriešinimo įvykiai Onuškio valsčiuje 1944–1945 m. išsiskyrė savo specifika, sovietinių represijų intensyvumu bei žiaurumu ir radikaliais atsakomaisiais antisovietinės rezistencijos dalyvių veiksmais net ir lokaliu, Pietryčių Lietuvos regiono mastu. Niekur kitur Lietuvoje šiuo pradiniu ginkluoto pasipriešinimo laikotarpiu sovietų valdžia nesulaukė tokio žiauraus, negailestingo atkirčio, kuriuo tapo kruvini 1945 m. rugpjūčio pradžios įvykiai Onuškio (ir Daugų) valsčiuose. Juos lėmė daugelis istorinių veiksnių, taip pat ginkluotos kaimų savisaugos konfliktai su sovietiniais partizanais nacių okupacijos metais. Pokario ginkluotas pagrindis paveldėjo kaimų savisaugos organizacines struktūras ir idėjines pasipriešinimo tradicijas. Be abejo, įtakos turėjo ir kiti istoriniai veiksniai bei aplinkybės. Onuškio ir gretimuose valsčiuose nuolatos tyrojo įtampos ir pasipriešinimo svetimiesiems atmosfera, čia buvo daug patriotiškai nusiteikusių žmonių, priklausiusių Šaulių sąjungai, tarnavusių Lietuvos pasienio policijoje ir kt., šio krašto žmonėms buvo būdingas stiprus kolektyviškumo ir tarpusavio solidarumo jausmas. Visa tai lėmė įnirtingą kovą su priešu ir negailestingą išdavikų, priešo kolaborantų baudimą. Žvelgiant iš istorinės retrospektyvos matyti, kad

sovietų valdžios iliuzijos greitai (jau 1945 m.) sutriuškinti antisovietinį pagrindį Pietryčių Lietuvoje (kaip ir visoje Lietuvoje) sužlugo, jos buvo naivios ir nusikalstamos.

Vykstant partizaniniams karams neišvengiama žiaurumų, savivalės, keršto, smurto; deja, šių reiškinių, „tamsių šešėlių“ buvo ir pokario ginkluotos antisovietinės rezistencijos veikloje, ypač Pietryčių Lietuvoje. Juos lėmė įvairios priežastys ir veiksniai. Kaip rašė Kęstutis K. Girnius, teroro naudojimą lėmė ne tiek kovotojų psichologija, kiek objektyvios partizanų veikimo ir jų tikslų įgyvendinimo sąlygos. Kiekvienas pasipriešinimo sąjūdis vidaus karo sąlygomis baudžia jo įsakymų nepaisančius asmenis, mėgina savuosius apginti nuo priešų arba nubausti jų skriaudėjus. Uolėsnieji vietos valdžios pareigūnai nebuvo nekaltos aukos, jie buvo iš dalies atsakingi už žmonių areštus ir ištrėmimus, taigi – kartais ir už jų mirtį, tačiau nekaltų žmonių žudymas yra nepateisinamas net ypatingomis vidaus karų aplinkybėmis⁹⁵. 1944–1945 m. partizanai dar tvirtai tikėjo tarptautine teise, karo tarp Vakarų šalių ir SSRS neišvengiamumu, išvaduojamąja Vakarų misija, sovietų valdžios Lietuvoje laikinumu ir kt. Tai stiprino neapykantą tikriems ir tariamiems sovietų kolaborantams bei tėvynės išdavikams.

Sovietinių okupantų primestoje negailestingoje, žiaurioje, bekompromisėje kovoje sunku buvo laikytis moralios elgsenos, į terorą neatsakyti teroru. Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, žuvus V. Voveriui-Žaibui, savo dienoraštyje rašė: „Žaibe, brangus Žaibeli, tavęs jau nėra... Ir mano viduje kaupiasi didžiulė neapykanta išdavikams. Prakeikti niekšai ir bailiai! O! Jeigu jūs mums patektute į rankas! Išstisus savo gyvenimo metus atiduotume, kad galėtume akis į akį susitikti. Pajustumėte savo kailiu, kaip miršta išdavikai“⁹⁶.

Šiuose vieno intelektualiausių Pietryčių Lietuvos partizanų žodžiuose ryškūs keršto motyvai. Ką jau kalbėti apie paprastų Dzūkijos kaimiečių partizanų elgsenos nuostatas priešų ir išdavikų atžvilgiu...

Nuorodos

- ¹ Temiškai šį straipsnį galima laikyti autoriaus paskelbto straipsnio „Bakaloriškių sunaikinimas“ tęsiniu, žr.: *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 2(12), p. 233–245.
- ² *Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje: archyviniai dokumentai*, VI rinkinys, Vilnius, p. 78–89, 171–230; *Kraują sugėrė Dzūkijos smėlis*, Vilnius, 1960, p. 45–52.
- ³ M. Afonino (Petro) 1944 m. gegužės 26 d. ir birželio 2 d. radiogramos A. Sniečkui, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1, ap. 1, b. 412, l. 270, 380; M. Miceikos (Gabrio) 1944 m. gegužės 29 d. radiograma A. Sniečkui, *ibid.*, l. 354.
- ⁴ *Ibid.*, f. 164, ap. 164, b. 3, l. 3, 12.
- ⁵ M. Afonino (Petro) 1944 m. birželio 8 d. radiograma A. Sniečkui, *ibid.*, f. 1, ap. 1, b. 412, l. 469.
- ⁶ A. Zolotovo 1945 m. spalio 6 d. laiškas A. Sniečkui, *ibid.*, f. 1771, ap. 8, b. 317, l. 160.
- ⁷ Informaciniai pranešimai LKP(b) CK, *ibid.*, ap. 7, b. 193, l. 1, 9, 37, 56. Duomenis apie vokiečių okupantų padarytus nuostolius Trakų apskrčiai (kaip ir kitoms Lietuvos apskritims ir miestams) sovietų valdžia politiniais propagandiniais bei kitais tikslais pradėjo didinti, netrukus jie pasiekė didžiulius mastus: apskrityje sušaudyta ir kalėjimuose nukankinta 10 tūkst. žmonių, apie 3 tūkst. žmonių išvežti priverčiamiesiems darbams į Vokietiją, sunaikinta 1140 ūkių, išvežti 9866 arkliai, 25 621 stambusis raguočiai ir kt., žr.: Žinios apie gyvulių skaičių Trakų apskrityje, LYA, f. 164, ap. 164, b. 8, l. 19; *Trakiečių šūkis* (LKP(b) Trakų apskrities ir Trakų apskrities vykdomojo komiteto laikraštis), 1945, kovo 3.
- ⁸ Įvairūs duomenys apie Trakų apskritį, LYA, f. 164, ap. 164, b. 8, l. 6; ap. 164–12, b. 17, l. 1; b. 21, l. 121.
- ⁹ LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus, LSSR LKT pirmininko M. Gedvilo 1944 m. liepos 25 d. pranešimas VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkovui „Apie padėtį išvaduotose Lietuvos TSR apskrityse“, *ibid.*, f. 1771, ap. 7, b. 85, l. 37.
- ¹⁰ LKP(b) Trakų apskrities sekretoriaus M. Afonino pranešimas [be datos] LKP(b) CK apie organizacinio darbo kai kuriuos klausimus Trakų apskrityje, *ibid.*, b. 150, l. 100.
- ¹¹ *Dainavos apygardos partizanų takais*, Vilnius, 1977, p. 8; H. Rimkus, „Lietuvos partizanų Dainavos apygardos „Geležinio vilko“ tėvūnija“, *Dainava: Dzūkų kultūros žurnalas*, 2001, Nr. 1, p. 25.
- ¹² K. Kasparas, *Lietuvos karas*, Kaunas, 1999, p. 324.
- ¹³ LKP(b) CK biuro 1944 m. spalio 5 d. nutarimas „Dėl įstatymo „Apie vokiečių okupacijos padarinių likvidavimą žemės ūkyje“ Trakų apskrityje vykdymo“, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 45, l. 6, 7.
- ¹⁴ S. Tverkaus 1944 m. rugsėjo 27 d. raštas LKP(b) CK sekretoriui V. Niunkai, *ibid.*, b. 46, l. 26.
- ¹⁵ *Ibid.*, l. 7.
- ¹⁶ LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. balandžio 9 d. pažyma apie LKP(b) CK IV plenumo nutarimų vykdymą apskrityje, *ibid.*, ap. 8, b. 260, l. ?; LKP(b) CK atsakingojo organizatoriaus S. Apyvalos 1945 m. rugpjūčio 17 d. pažyma LKP(b) CK, *ibid.*, b. 157, l. 71.
- ¹⁷ Trakų apskrities sekretoriaus M. Afonino 1944 m. spalio 1 d. informacija LKP(b) CK „Apie įstatymo vokiečių okupacijos padariniams žemės ūkyje likviduoti“ vykdymą“, *ibid.*, f. 1771, ap. 7, b. 150, l. 106.
- ¹⁸ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 169.
- ¹⁹ Pažyma apie banditizmą Trakų apskrities valsčiuose 1944 m. spalio 28 d.–gruodžio 1 d., *ibid.*, f. 164, ap. 7, b. 2, l. 9.
- ²⁰ *Ibid.*; Žuvusiojo už tarybų valdžią anketa, *ibid.*, f. 3777, ap. 66, b. 82, l. 75.
- ²¹ LKP(b) Alytaus apskrities komiteto sekretoriaus J. Matačinsko 1945 m. birželio 22 d. informacija LKP(b) CK, *ibid.*, f. 1308, ap. 1, b. 2, l. 12; Pažyma apie banditizmą Trakų apskrityje 1944 m. spalio 28 d.–gruodžio 1 d., *ibid.*, f. 164, ap. 7, b. 2, l. 7.
- ²² LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1944 m. lapkričio 25 d. raštas LKP(b) CK, *ibid.*, f. 1771, ap. 7, b. 194, l. 90.
- ²³ J. Starkauskas, *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais: NKVD–MVD–MGB kariuomenė partizaninio karo laikotarpiu*, Vilnius, 1998, p. 393.
- ²⁴ Žubikas, „Nubausti kruvinieji žmogžudžiai“, *Trakiečių šūkis*, 1945, spalio 6.
- ²⁵ LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1944 m. rugsėjo 13 d. informacija LKP(b) CK, LYA, f. 1771, ap. 7, b. 194, l. 8.
- ²⁶ Onušio valsčiaus vykdomojo komiteto 1945 m. sausio 16 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, f. 164, ap. 7, b. 4, l. 22.
- ²⁷ Žr.: Trakų apskrities Žaslių valsčiaus apylinkių pirmininkų 1945 m. sausio 9 d. susirinkimo protokolas, *ibid.*, l. 39.
- ²⁸ LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. balandžio 7 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, ap. 164–1, b. 2, l. 92–93.
- ²⁹ „Vokiškosios okupacijos padarinių likvidavimas Trakų apskrityje“, *Trakiečių šūkis*, 1945, vasario 10.
- ³⁰ LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. gegužės 15 d. posėdžio protokolas, LYA, f. 164, ap. 164–1, b. 2, l. 126–127.
- ³¹ LKP(b) CK antrojo sekretoriaus A. Isačenkos pranešimas plenumė, *ibid.*, f. 1771, ap. 8, b. 1, l. 5.
- ³² NKGB Trakų apskrities viršininko Smirnov 1945 m. raštas LKP(b) CK įgaliotiniui Trakų apskrityje Goriunovui, *ibid.*, b. 260, l. 154–155; NKVD

Trakų apskrities viršininko J. Rožavskio 1945 m. balandžio 23 d. raštas LKP(b) Trakų apskrities sekretoriui M. Afoninui, *ibid.*, f. 164, ap. 7, b. 2, l. 14.

³³ „Trakų apskrities partijos narių suvažiavimas“, *Trakiečių šūkis*, 1945, birželio 16.

³⁴ LYA, f. 1771, ap. 7, b. 85, l. 12 ir kt.

³⁵ LKP(b) Trakų apskrities komiteto sekretoriaus M. Perovo informacija LKP(b) CK, *ibid.*, f. 164, ap. 7, b. 2, l. 115.

³⁶ E. Grunskis, *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais*, Vilnius, 1996, p. 66.

³⁷ LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus 1945 m. birželio 14 d. raštas LKP(b) apskričių sekretoriams, LYA, f. 1771, ap. 8, b. 177, l. 41.

³⁸ LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. birželio 8 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, f. 164, ap. 164-1, b. 2, l. 159.

³⁹ Panašius užsiregistravusiųjų duomenis patvirtina ir NKVD–NKGB šaltiniai: iki liepos 1 d. Trakų apskrityje užsiregistravo 1523 asmenys, kurių dauguma prisipažino vengę mobilizacijos, tik 18 legalizavosi su ginklais, žr.: K. Kasparas, „Okupantų veiksmai siekiant demoralizuoti ir dezorganizuoti pasipriešinimą 1945 m. vasarą“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 65.

⁴⁰ E. Bilevičiaus 1945 m. birželio 21 d., birželio 30 d., liepos 6 d. pažymos LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, LYA, f. 1771, ap. 8, b. 177, l. 42–43, 49; b. 157, l. 24–25.

⁴¹ A. Anušauskas, *op. cit.*, p. 183.

⁴² A. Ramanauskas (Vanagas), *Daugel krito sūnų...*, Vilnius, 1991, p. 100–101.

⁴³ NKVD Alytaus apskrities viršininko Lisovskio 1945 m. liepos 20 d. pažyma NKVD–NKGB operatyvinės grupės viršininkui Smirnovui, LKP(b) Alytaus apskrities sekretoriui J. Matačinskui, LYA, f. 1308, ap. 1, b. 2, l. 16.

⁴⁴ LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. liepos 4 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, f. 164, ap. 164-1, b. 2, l. 175.

⁴⁵ M. Pocius, „Vieningas lietuvių tautos atsakas J. Stalinui“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 115.

⁴⁶ Antai organizuoti laiško pasirašymo kampaniją į Kaišiadorių valsčių 1945 m. liepos 10 d. buvo pasiųstas NKGB Trakų apskrities viršininkas mjr. Pavelas Komarovas. Prieš išvykdamas jis visiškai pasigėrė, kelionėje bandė suimti Kauno kunigų seminarijos klieriką, keikėsi necenzūriniais žodžiais, atvykęs į Palomenės kaimą pradėjo be tikslo šaudyti. Per visą komandiruotės laiką jis taip ir neišsiblaivė, žr.: LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. rugpjūčio 17 d. posėdžio protokolas, LYA, f. 164, ap. 164-1, b. 2, l. 193.

Šiame straipsnyje ne kartą minimas P. Komarovas (g. 1904 m.) iki 1944 m. gruodžio ėjo NKGB Ukmergės apskrities viršininko, 1944 m. gruodį–1945 m.

lapkritį – NKGB Trakų apskrities viršininko pareigas. 1945 m. lapkritį P. Komarovo karjera, matyt, nutrūko – LSSR NKVD karo tribunolas už piktnaudžiavimus tarnybine padėtimi (turto grobstymą ir kt.) jį nuteisė 10 m. kalėjimo. Už šiuos duomenis autorius dėkoja kolegai istorikui dr. Eugenijui Grunskiui.

⁴⁷ *Tiesa*, 1945, liepos 19.

⁴⁸ *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose: Dokumentų rinkinys* (pataisytas ir papildytas leidimas), Vilnius, 1995, p. 257–259.

⁴⁹ J. Starkauskas, *op. cit.*, p. 413.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 19–22.

⁵¹ K. Liaudžio pranešimas plenumė, LYA, f. 1771, ap. 8, b. 11, l. 32.

⁵² *Ibid.*, l. 216–219.

⁵³ *Ibid.*, l. 215. F. Arcimovičius tikriausiai kritikavo „Sovetskaja Litva“ laikraštyje 1945 m. liepos 27 d. paskelbtą LKP(b) Trakų apskrities komiteto sekretoriaus Br. Krasausko straipsnį „Trakų komunistai kovoje už derlių“. Jame rašyta: „Su šiuo dokumentu mes supažindinsime visus apskrities darbo valstiečius“. Taigi su VKP(b) CK ir SSRS LKT nutarimu „Dėl derliaus nuėmimo ir žemės ūkio produktų paruošų 1945 m.“ Trakų komunistai valstiečius supažindinti tik žadėjo. Tačiau apskritai F. Arcimovičius buvo visiškai teisingas: padėtis Trakų apskrityje vaizduota pernelyg idiliškai, visiškai nerealiai.

⁵⁴ *Ibid.*, f. 164, ap. 7, b. 4, l. 125, 214.

⁵⁵ LKP(b) Trakų apskrities komiteto ir apskrities vykdomojo komiteto bendras nutarimas, *ibid.*, ap. 164-1, b. 2, l. 181.

⁵⁶ L. Tarasevičius 1945 m. birželio pradžioje į Valkininkų ir Onušio miškus organizuoti nacionalinio pagrindžio atvyko iš Vilniaus. L. Tarasevičius (g. 1912 m.) buvo Lietuvos kariuomenės karininkas (1939 m. jaunesnysis leitenantas), vokiečių okupacijos metais mokytojavo Benekainyse, žr.: *Karininkų metrašis 1939 m.*, Kaunas, 1939, p. 182; K. Kasparas, *op. cit.*, p. 537.

⁵⁷ K. Kasparas, *op. cit.*, p. 537.

⁵⁸ *Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje*, Vilnius, 1964, p. 81–82.

⁵⁹ LYA, f. 1771, ap. 8, b. 180, l. 96–97.

⁶⁰ *Ibid.*, l. 98.

⁶¹ B. Mikuckis, „Onušio valsčius blogai atlieka valstybinių prievolių pristatymą“, *Trakiečių šūkis*, 1945, rugpjūčio 22.

⁶² NKVD Kovos su banditizmu skyriaus vyr. įgaliotinio S. Korčemkino 1945 m. rugpjūčio 28 d. pasirašytas Lūšies banditinės formuotės masinio teroro akto metu Onušio valsčiuje 1945 m. rugpjūčio 4 d. naktį į 5 d. nužudytųjų sąrašas, LYA, f. 164, ap. 7, b. 2, l. 20.

⁶³ Sovietinių aktyvistų žudynių Daugų valsčiuje tiksli data istoriografijoje nėra visiškai aiški. Iš liudy-

tojų parodymų KGB atrodytų, kad jos vyko ir naktį į rugpjūčio 5 d., ir naktį į rugpjūčio 6 d., žr.: *Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje*, p. 84–85. J. Starkauskas taip pat teigia, kad „okupantų rėmėjai ir informatoriai“ Daugų valsčiuje žudyti rugpjūčio 5 d., tą pačią dieną kaip ir Onušio valsčiuje, žr. jo knygą *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje*, p. 214. Tačiau yra archyviniai šaltiniai, kurie byloja, kad žudynės Daugų valsčiuje vykdytos rugpjūčio 5 d. naktį į 6 d. Antai Alytaus apskrities komunistų partijos ir sovietų valdžios vadovybė 1945 m. rugpjūčio 9 d. bendrame posėdyje apsvaistė materialinės pagalbos suteikimo nukentėjusioms nuo „banditų teroro“ šeimoms klausimą; posėdžio protokole nurodyta, kad teroras vyko 1945 m. rugpjūčio 5 d. naktį į 6 d. Be kitokios materialinės pagalbos, aukų laidotuviams numatyta skirti po 500 rb šeimai, iš viso 7 tūkst. rb. Taigi išeitų, kad Daugų valsčiuje nukentėjo 14 šeimų, žr.: LYA, f. 1308, ap. 1, b. 1, l. 116.

⁶⁴ J. Starkauskas, op. cit., p. 214.

⁶⁵ M. Pocius, *Partizaninis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.: kova su kolaborantais* (daktaro disertacijos rankraštis). Autorius nuoširdžiai dėkoja kolegai Mindaugui Pociui, leidusiam pasinaudoti neskelbtais savo tyrimų duomenimis.

⁶⁶ K. Kasparas, „Okupantų veiksmai siekiant demoralizuoti ir dezorganizuoti pasipriešinimą 1945 m. vasarą“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 67–68; M. Pocius, op. cit.

⁶⁷ „Inteligentų suvažiavimas Trakuose“, *Tiesa*, 1945, rugpjūčio 16.

⁶⁸ „Lietuviškai vokiškųjų nacionalistų veidas“, *Trakiečių šūkis*, 1945, rugpjūčio 25. Apie 1945 m. rugpjūčio pradžios įvykius Daugų valsčiuje rašyta ir LKP(b) Alytaus apskrities komiteto ir apskrities vykdomojo komiteto laikraštyje „Tarybinė Dzūkija“. Laikraštyje apie juos rašyta miglotai, nutylėtas masinis sovietinių aktyvistų ir kitų žmonių žudymo faktas: esą buvo nušautas Valerijonas Truncė, jo žmona sunkiai sužeista, buvo „užpultos“ valstiečių šeimos, daugiausia naujakuriai, gavę iš sovietų valdžios žemės. „Tą viską“ atliko bandito Vlodo Truncės gaujos nariai. Vl. Truncė buvo suimtas ir rugpjūčio 12 d. nuteistas mirties bausme, žr.: St. Išeivis, „Buržuaziniai nacionalistai teisme“, *Tarybinė Dzūkija*, 1945, rugpjūčio 21.

⁶⁹ „Lietuviškai vokiškiems banditų grupių dalyviams“, po kreipimosi tekstu legalizavusių partizanų S. Zalecko-Ryto, B. Ratkevičiaus-Obels, M. Savicko-Lokio pavardės, LYA, f. 164, ap. 164-1, b. 2, l. 214.

⁷⁰ Nors tragiški įvykiai Dusmenyse, matyt, turėjo tiesioginį priežastinį ryšį su Bakaloriškių kaimo sudegimu 1944 m. pavasarį, vis dėlto jokių būdu nereikėtų sureikšminti priešpriešos tarp šių gretimų

Dzūkijos kaimų, kalbėti apie išskirtinį Bakaloriškių partizanų vaidmenį susidorojant su Dusmenų sovietiniais aktyvistais ir kitais žmonėmis. Dusmenyse vokiečių okupacijos metais taip pat buvo susikūrusi ir veikė ginkluota savišauga. Jai priklausė ir dusmeniškis Adomas Deržinauskas (Diržinauskas?). 1941 m. pavasarį jis buvo priimtas kandidatu į LKP(b) narius, už tai, atėjus vokiečiams, buvo suimtas, jam paskirta policijos priežiūra. Matyt, 1943 m. rudenį už 50 Rm įsigijo šautuvą ir „padėjo vokiečiams kovoti su sovietiniais partizanais“, žr.: LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. sausio 15 d. protokolas, LYA, f. 164, ap. 164-1, b. 2, l. 13. Onušio valsčiuje veikusių partizanų gretose buvo vyrų ir iš Dusmenų kaimo.

⁷¹ A. Rakūnas, *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais*, Vilnius, 1976, p. 190. LSSR LKT pirmininkas M. Gedvilas Alytaus apskrities komunistų uždarme susirinkime 1945 m. rugsėjo 4 d. kaltino šios apskrities partinę valdžią: „Dauguose buvo laidojamos banditų nužudytos aukos, o apskrities komitetas neišnaudojo to, nepasiuntė į laidotuves savo darbuotojų, nepakėlė masių prieš banditus“, LYA, f. 1308, ap. 1, b. 1, l. 145. Šį Alytaus apskrities partinės vadovybės ideologinio propagandinio darbo „trūkumą“ galima vertinti kaip humanišką aktą: laidotuves nepaverstos politiniu mitingu, savotiškai nesitęčiota iš nužudytųjų giminių bei artimųjų skausmo ir sielvarto.

⁷² 1945 m. rugpjūčio 17 d., t. y. tą pačią dieną, įvyko ir LKP(b) Alytaus apskrities komiteto uždaras posėdis, jame svarstyti kovos „su buržuaziniu nacionalistiniu kontrrevoliuciniu pagrindžiu ir banditiniu elementu“ stiprinimo klausimai. Posėdyje dalyvavo A. Sniečkus ir J. Olekas; iš posėdžio protokolo matyti, kad A. Sniečkus posėdyje kalbėjo paskutinis, matyt, apibendrino jo rezultatus, žr.: LYA, f. 1308, ap. 1, b. 1, l. 118. Galima manyti, kad pagal panašų scenarijų posėdžiauta ir Trakuose.

⁷³ LYA, f. 1771, ap. 8, b. 14, l. 178–179.

⁷⁴ LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. rugpjūčio 17 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, f. 164, ap. 164-1, b. 2, l. 189–191.

⁷⁵ LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. rugpjūčio 28 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, l. 212–213.

⁷⁶ Kad plenumas buvo „neeilinis“, galima spręsti ir iš Trakų apskrities komunistų dokumentų. Apskrities komunistai įvairiuose renginiuose planavo plačiai apsvaistyti LKP(b) CK VI plenumo nutarimus. Tragiški įvykiai Onušio valsčiuje sujaukė visus šiuos planus, LKP(b) CK plenumo nutarimai taip ir liko nepasvarstyti, *ibid.*, f. 164, ap. 164-1, b. 2, l. 179.

⁷⁷ M. Suslovo pranešimas „Apie trūkumus ir klaidas Lietuvos TSR partinės organizacijos partiniame darbe“, žr.: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 14, l. 3–43.

⁷⁸ *Ibid.*, l. 5. Tokie priekaištai, atrodytų, ne visai tiko Alytaus apskrities partinės ir sovietinės va-

dovybės atžvilgiu. Jau minėtame Alytaus apskrities vadovybės 1945 m. rugpjūčio 9 d. posėdyje nutarta suteikti finansinę paramą Daugų valsčiuje nužudytų žmonių laidotuviams, taip pat nutarta nukentėjusiųjų šeimoms skirti gyvulių ir kito turto, konfiskuoto iš „buožinių ūkių“, 215 m medžiagos. Materialinė parama turėjo būti skiriama atsižvelgiant į nukentėjimo laipsnį ir šeimyninę padėtį, *ibid.*, f. 1308, ap. 1, b. 1, l. 116–117.

⁷⁹ A. Sniečkaus 1944 m. kovo 31 d. laiškas M. Afoninui, *ibid.*, ap. 1, b. 119, l. 27.

⁸⁰ Galimas daiktas, kalba ėjo apie Trakų apskrities vykdomojo komiteto liaudies švietimo skyriaus vedėją Teofilę Petružytę. T. Petružytė (g. 1904 m. Alytaus aps. Alovės vlsč. Pocelonių k.) 1933–1938 m. studijavo Kauno universitete, dalyvavo komunistinėje veikloje, už ją buvo persekiota policijos. Prie sovietų valdžios 1940–1941 m. dirbo Trakų mokytojų seminarijoje, ėjo minėtas pareigas. Vokiečių okupacijos metais dirbo Švenčionėlių progimnazijoje, slapstėsi Vilniuje ir kitur. 1944 m. sugrįžus sovietų valdžiai, vėl pradėjo dirbti Trakų apskrities vykdomojo komiteto švietimo skyriaus vedėja, redagavo apskrities laikraštį „Trakiečių šūkis“. 1944 m. pabaigoje priimta kandidate į LKP(b) narius. Tačiau 1945 m. (matyt, po sovietinio aktyvo žudynių Onušio valsčiuje) NKGB ją apkaltino „kontrrevoliucine veikla“ ir suėmė. LKP(b) Trakų apskrities komitetas 1945 m. rugpjūčio 18 d. ją pašalino iš partijos, žr.: T. Petružytės 1944 m. gruodžio 14 d. autobiografija, LYA, f. 164, ap. 164-1, b. 12, l. 262; LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. kovo 30 d. ir rugpjūčio 18 d. posėdžių protokolai, *ibid.*, b. 2, l. 75–76, 254. Už „kontrrevoliucinę veiklą“ T. Petružytė buvo nuteista, tačiau neaišku, ar jos veikla kaip nors buvo susijusi su įvykiais Onušio valsčiuje.

Galbūt M. Suslovas priekaištavo M. Afoninui ir dėl kitų „liaudies priešų“. Antai Trakų apskrities mokyklų inspektoriumi dirbo Kuodzevičius. Sovietinių šaltinių duomenimis, jo brolis dalyvavo „tarybinių piliečių žudynėse“ Onušio valsčiuje, už tai buvo sušaudytas, žr.: *ibid.*, f. 1771, ap. 8, b. 260, l. 177.

⁸¹ *Ibid.*, b. 14, l. 50–55.

⁸² *Ibid.*, l. 151.

⁸³ *Ibid.*, l. 74–75.

⁸⁴ K. Kasparas, *Lietuvos karas*, p. 537.

⁸⁵ Žubikas, „Nubausti kruvinieji žmogžudžiai“, *Trakiečių šūkis*, 1945, spalio 6; K. Kasparas, *op. cit.*, p. 68. Galima paminėti, kad 1945 m. liepą–spalį visoje Lietuvoje įvyko 22 tokie atviri „teismų“ proce-

sai, juose dalyvavo šimtai žmonių, tačiau šių „teismų“ propagandinis efektyvumas demaskuojant nacionalinį pagrindį buvo menkas, dažniausiai tarp „teisėjų“ nebuvo lietuvių, teismų procesai vyko rusų kalba, jų kalbos verstos į lietuvių kalbą, žr.: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 151, l. 85.

⁸⁶ S. Nevedomskio 1945 m. rugsėjo 25 d. pranešimas LKP(b) Trakų apskrities sekretoriui M. Afoninui, NKVD Trakų apskrities viršininkui J. Rožavskiui apie bataliono veiklos rezultatus kovojant su banditais per 1945 m. rugsėjį, *ibid.*, f. 164, ap. 7, b. 2, l. 39–41.

⁸⁷ LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. spalio 2 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, l. 246.

⁸⁸ Žr.: LKP(b) Trakų apskrities komiteto organizacinių politinių priemonių planas vykdant VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimą ir LKP(b) CK VII plenumo nutarimus per 1945 m. rugsėjį ir spalį, *ibid.*, f. 164, ap. 7, b. 2, l. 21–22; LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. rugpjūčio 28 d. karinių čekistinių ir politinių priemonių planas likviduoti Lūšies banditinę formuotę, *ibid.*, l. 28–29; LKP(b) Trakų apskrities komiteto sekretoriaus M. Afonino 1945 m. spalio 10 d. ataskaita LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, *ibid.*, f. 1771, ap. 8, b. 260, l. 162.

⁸⁹ LKP(b) Trakų apskrities 1945 m. spalio 2 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, f. 164, ap. 164-1, b. 2, l. 246.

⁹⁰ VKP(b) CK 1946 m. spalio 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos KP(b) CK darbo“, *ibid.*, f. 1771, ap. 8, b. 151, l. 50. (Šio dokumento projektas LYA saugomas tarp 1945 m. dokumentų, *ibid.*, l. 46–61.)

⁹¹ Žr.: LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. rugsėjo 25 d., spalio 2 d. posėdžių protokolai, *ibid.*, f. 164, ap. 164-1, b. 2, l. 240, 246.

⁹² LKP(b) Trakų apskrities komiteto 1945 m. rugpjūčio 20 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, l. 202–203.

⁹³ M. Pocius, „MVD–MGB specialios grupės Lietuvoje 1945–1959 m.“, *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo instituto darbai*, 1996, Nr. 1, p. 59.

⁹⁴ *Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis, 1948 m. birželio 23–1949 m. birželio 6 d.*, Vilnius, 2002, p. 15, 99–100; N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija 1944–1953 metais*, Vilnius, 1997, p. 178.

⁹⁵ Kęstutis K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius, 1990, p. 361, 369, 380.

⁹⁶ *Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis*, p. 100.